

Evaluation of Implementability Requirements of the National Spatial Planning Document

Amir Semani*, Saber Mohammadpour**, Esfandiar Zebardast***, Mohammadmehdi Azizi****

Original Article	Receive Date: 29 Jan 2024	Accept Date: 04 Mar 2024	Page: 21-50
------------------	---------------------------	--------------------------	-------------

Abstract

"Spatial Planning" or in other words "planning for the Territory" is a type of planning that is focused on "Territory" or "geography" as a fundamental and determining factor in achieving development goals and by rejecting single strategies Next, the economic growth (and neglect of distribution) which caused the spread of inequalities, imbalances and environmental consequences, in the pursuit of creating balance, balancing, resolving conflicts and productivity from resources and processing diverse opportunities for development. It is a territory. Almost half a century has passed since the introduction of spatial planning into the country's planning and management system, and during this period, four national studies of spatial planning have been conducted. The latest experience is related to the period of 2018-2019, when spatial planning studies were first started at the provincial level with the notification of brigade service description, and in 2016, according to the task of paragraph a, article 26 of the law of the sixth development program of the country, the preparation of the national document on spatial planning is also on the agenda. and finally, the process of compiling national and provincial documents was completed in March 2019 with their approval in the Supreme spatial planning Council, and the country's planning and management system for the first time had approved spatial development documents and standards of action.

In this study, the researcher intends to use the data-based theory method to calculate the requirements for the realization of spatial development in the conditions of Iran, and with the method of qualitative content analysis and the formation of an elite panel with the presence of some of those involved in the preparation and implementation of spatial development documents. In the country, two years after the approval of these documents, evaluate the national spatial planning document from the point of view of realizable components. The results of this method indicate that the national spatial planning document has a "weak" score on the Likert spectrum from the point of view of the requirements of realization - in all three areas of pre-drafting, editing and post-drafting.

Keywords: Spatial Planning, Implementability, Qualitative Methods, Iran

JEL Classification: O2·O10, R58.

* Graduated from Tehran University's PhD in Urban Planning; Head of the Spatial Planning Department of the Country Plan and Budget Organization. Tehran, Iran
amirsameni1400@gmail.com

** Associate Professor, Department of Urban Planning, Faculty of Architecture and Art, Guilan University, Guilan, Iran (Corresponding Author)
s.m.pour64@gmail.com

*** Professor of Urban Planning Department, the Faculty of Urban Planning, School of Fine Arts, University of Tehran, Tehran, Iran
zebardast@ut.ac.ir

**** Professor of Urban Planning Department, the Faculty of Urban Planning, School of Fine Arts, University of Tehran, Tehran, Iran
mmazizi@ut.ac.ir

ارزیابی الزامات تحقق پذیری در سند ملی آمایش سرزمین

امیر ثامنی^{*}، صابر محمدپور^{**}، اسفندیار زبردست^{***}، محمد مهدی عزیزی^{****}

نوع مقاله: پژوهشی	تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۱/۰۹	تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۲/۱۴	شماره صفحه: ۵۰-۲۱
-------------------	--------------------------	-------------------------	-------------------

چکیده

یکی از اصلی ترین و مهم ترین ابعاد آمایش سرزمین در نظام برنامه ریزی و مدیریت توسعه کشور که کمتر مورد توجه و بسط نظری قرار گرفته است، بعد «تحقق پذیری» است. این در حالی است که این موضوع در کشورهای توسعه یافته و پیشرو، از حداقل ۵ دهه قبل مورد توجه بوده و مؤلفه های مفهومی، معیارها و الزامات مرتبط با آن مورد بررسی و واکاوی محققان و دست اندرکاران قرار داشته است. از همین رو در این پژوهش، نگارندگان با توجه به اهمیت این موضوع، به بررسی مفهومی و استخراج الزامات مقوله «تحقق پذیری آمایش سرزمین در ایران» و پس از آن ارزیابی سند ملی آمایش سرزمین (مصوب ۱۳۹۹/۱۲/۱۱ شورای عالی آمایش سرزمین) اهتمام ورزیده اند. در این مطالعه پژوهشگران بنا دارند با بهره گیری از روش نظریه داده بنیاد، الزامات تحقق پذیری آمایش سرزمین در شرایط ایران را احصا و با روش تحلیل محتوای کیفی و تشکیل پانل نخبگی با حضور برخی از دست اندرکاران، تدوین و اجرای اسناد آمایش سرزمین در کشور، دو سال بعد از تصویب این اسناد به ارزیابی سند ملی آمایش سرزمین از منظر مؤلفه های تحقق پذیری بپردازد. یکی از نکات بسیار مهم مستخرج از این پژوهش نشان از آن دارد که فرایند تحقق پذیری، برخلاف تصور رایج که مرحله «پساتدوین»، اصلی ترین مرحله تحقق پذیری به شمار می رود، ۹۰ درصد اهمیت مقوله تحقق پذیری به مرحله «پیشاتدوین» و «درحین تدوین» برمی گردد. نتایج این روش حاکی از آن است که سند ملی آمایش سرزمین از منظر الزامات تحقق پذیری - در هر سه ساحت پیشاتدوین، تدوین و پساتدوین - در طیف لیکرت حائز نمره «ضعیف» می گردد.

واژه های کلیدی: آمایش سرزمین، تحقق پذیری، روش کیفی، ایران

طبقه بندی JEL: R58, O10, O2

* دانش آموخته رشته دکتری شهرسازی دانشگاه تهران؛ رئیس گروه آمایش سرزمین سازمان برنامه و بودجه کشور، تهران، ایران

amirsameni1400@gmail.com

s.m.pour64@gmail.com

Zebardst@ut.ac.ir

mmazizi@ut.ac.ir

** دانشیار گروه شهرسازی دانشکده معماری و هنر، دانشگاه گیلان، گیلان، ایران (نویسنده مسئول)

*** استاد گروه شهرسازی دانشکده شهرسازی دانشکده های زیبا، دانشگاه تهران، تهران، ایران

**** استاد گروه شهرسازی دانشکده شهرسازی دانشکده های زیبا، دانشگاه تهران، تهران، ایران

فصلنامه مجلس و اقتصاد، سال اول، شماره اول، پاییز ۱۴۰۲

DOI: 10.22034/MEC.2024.10034

۱- مقدمه

«آمایش سرزمین» یا به تعبیری دیگر «برنامه‌ریزی برای سرزمین» نوعی برنامه‌ریزی است که به «سرزمین» یا «جغرافیا» به عنوان عامل اساسی و تعیین کننده در تأمین اهداف توسعه متمرکز است و با نفی استراتژی‌های تک بعدی رشد اقتصادی (و غفلت از توزیع) که موجب گسترش نابرابری‌ها، عدم تعادل‌ها و تبعات زیست محیطی شده بود، در پی ایجاد تعادل، توازن، رفع تعارضات و بهره‌وری از منابع و فراوری فرصت‌های متنوع توسعه سرزمینی است. توفیق (۱۳۹۳) نقطه عزیمت آمایش سرزمین در ایران را هم در نزد مسئولان دولتی و هم در محافل دانشگاهی، سیاست تمرکززدایی و ایجاد تعادل و توازن در پراکنش جمعیت و فعالیت‌های اقتصادی در پهنه سرزمین می‌داند.^۱ فولادی (۱۳۹۳) نیز فلسفه وجودی آمایش سرزمین در تاریخ نظام برنامه‌ریزی توسعه در ایران را ایجاد تعاملات و هماهنگی‌های لازم میان دو مقوله رشد اقتصاد ملی و توسعه موزون مناطق کشور و ابزاری برای هماهنگی‌های اساسی در تخصیص «منابع مالی» و «زمین» در راستای بهره‌وری مناسب از پهنه سرزمینی قلمداد می‌کند از این رو پربیراه نیست اگر جان مایه آمایش سرزمین را در غایت خویش «توسعه ملی» بدانیم.

«آمایش سرزمین» در ایران دهه ۱۳۴۰ و در راستای پاسخ به ضرورت‌های ناشی از آشکارشدن پیامدهای اصلاحات ارضی و فرایند گذار کشور به سوی «صنعتی شدن»، اعم از تعمیق نابرابری‌های سرزمینی و نبود تعادل‌های منطقه‌ای، برهم خوردن نظام تولید به‌ویژه در بخش کشاورزی، مهاجرت‌های گسترده به مراکز شهری و به‌ویژه پایتخت و امثالهم به عنوان بعد هماهنگ‌ساز و تنظیم‌کننده روابط میان‌بخشی- میان منطقه‌ای (جریان توسعه کالبدی و توسعه اقتصادی) در ایران مطرح گردید (توفیق، ۱۳۹۱: ۶۸۸؛ ابراهیم‌زاده، ۱۳۸۹: ۳۱-۳۸). این اتفاق در ایران به‌طور ویژه متأثر از آموزه‌های تجربه کشور «فرانسه» در حوزه مدیریت توسعه سرزمینی می‌باشد؛ هنسن^۲ (۱۹۶۸) در کتاب معروف خویش با عنوان «برنامه‌ریزی منطقه‌ای فرانسوی»^۳ می‌نویسد که آمایش سرزمین در این کشور در چارچوب «توسعه فضایی» و مواجهه با پدیده نبود تعادل منطقه‌ای، تمرکززدایی از پاریس و تحقق توسعه متوازن، همه جانبه و پایدار سرزمین شکل گرفت.

«آمایش سرزمین» به عنوان یکی از سه جریان اصلی تشکیل دهنده استخوان بندی نظام برنامه‌ریزی در ایران علی‌رغم پیشینه قریب به نیم قرن خویش، هنوز با تنگناها و نارسایی‌های علمی و عملی قابل توجهی در وجوه مختلف مواجه است که آن را با معضلات متعددی مواجه ساخته که اصلی‌ترین و مهم‌ترین آنها تحقق ناپذیری آمایش سرزمین در ایران است. از این رو طی همین مدت با وجود انجام چهار دور مطالعات سراسری آمایش سرزمین در مقیاس ملی و یک دور مطالعات سراسری در مقیاس استانی، به زعم اغلب صاحب نظران و حرفه‌مندان، آمایش سرزمین در تحقق اهداف غایی

۱. به زعم توفیق (۱۳۹۳) جمله معروف احسان نراقی مبنی بر «تهران سر سنگینی است که بر جثه نحیف ایران سنگینی می‌کند» مربوط به همان اوایل ورود آمایش سرزمین به کشور در دهه ۱۳۴۰ است.

2. Hansen

3. French Regional Planning

خویش (رفع نابرابری‌های منطقه‌ای و عدم تعادل‌ها و تعارض‌ها میان بارگذاری جمعیت و فعالیت در سرزمین) ناکام بوده است. علاوه بر این هنوز درک روشن و مورداجماعی از کارکرد آمایش سرزمین در نظام برنامه‌ریزی و مدیریت کشور و نیز مهم‌تر از آن مسئله «تحقق‌پذیری» آمایش سرزمین در ایران وجود ندارد.

۲- ادبیات تحقیق

۲-۱- مبانی نظری تحقیق

آمایش سرزمین؛ چیستی یک مفهوم پیچیده

این شیوه برنامه‌ریزی با قابلیت ایجاد زمینه تعامل میان سه عنصر انسان، محیط و فعالیت، به شکل‌دهی فضا می‌پردازد و الگوهای استقرار بهینه فعالیت، جمعیت و زیربناها را به دست می‌دهد و به عنوان فرادست‌ترین سند توسعه فضایی سرزمین، راهنمای عمل سایر اسناد بلندمدت و میان‌مدت در سطوح منطقه‌ای، استانی و بخشی خواهد بود. آمایش سرزمین به عنوان شیوه‌ای از برنامه‌ریزی که متصف به ویژگی‌های کلان‌نگری، جامع‌نگری، دورنگری و بینش راهبردی است، به انتظام بخشی روابط بین بخشی- بین منطقه‌ای می‌پردازد و چارچوبی برای تنظیم دیدگاه توسعه ملی و بستری برای تحقق «برنامه‌ریزی با دستگاه‌های اجرایی» به جای «برنامه‌ریزی برای دستگاه‌های اجرایی» در نظام‌های برنامه‌ریزی متمرکز و از بالا به پایین است. فولادی (۱۳۸۳) آمایش سرزمین را به مثابه یک گذرگاه اجباری یا صافی گذار از نظریه به عمل می‌پندارد؛ صافی‌ای که عملاً در تصمیم‌گیری جمعی یادآور و تضمین‌کننده واقع‌گرایی است و تناظری یک به یک میان نظریه و واقعیت فراهم می‌آورد که به پویایی و عملی‌شدن (امکان‌پذیری) برنامه کمک می‌کند. از همین رو باید هدف بنیادین آمایش سرزمین را «توسعه ملی» از رهگذر توسعه مناطق و تنظیم روابط متقابل درونی و بیرونی آنها، استفاده بهینه از منابع، قابلیت‌ها و مزیت‌ها، ارزشمندسازی میراث ساخته (محیط زیست انسانی) و غیرساخته (محیط- زیست طبیعی)، ترمیم و تقویت محیط زیست، ارتقای هویت ملی و صیانت از هویت‌های خرد محلی و ... دانست (توفیق، ۱۳۸۴: نوزده).

تحقق‌پذیری؛ چیستی یک فرایند پیچیده

برک و همکاران^۱ (۲۰۰۶) معتقد هستند زمینه تحقق‌پذیری سیاست‌گذاری^۲ در سال ۱۹۷۳ و با انتشار کتاب کلاسیک پرسمن و ویلدوسکی^۳ با عنوان «تحقق‌پذیری» راه‌اندازی گردید و طی این دهه (۱۹۷۰) مطالعات غنی و پرباری در این خصوص صورت گرفت. برک و همکاران (۲۰۰۶)، برودی و هایفیلد^۴ (۲۰۰۵) و تالن^۵ (۱۹۹۶) معتقدند به صورت تاریخی، از توجه به تحقق‌پذیری برنامه‌ها به ویژه برنامه‌های متمرکز بر گرایش‌های فضایی، غفلت شده است. تالن (۱۹۹۶) در این خصوص می‌گوید در حالی که موضوع تحقق‌پذیری در برخی زمینه‌ها از جمله علوم سیاسی، اداره عمومی و علم مدیریت

1. Berke et al.

2. Policy Implementation

3. Pressman and Wildavsky

4. Brodey and Highfield

5. Talen

از مدت‌ها قبل مطرح بود ولی در زمینه برنامه‌ریزی، این مقوله همچنان دچار کم‌توجهی بود. بنا به گفته کالکینز^۱ (۱۹۷۹) این واقعیت را می‌توان در نتیجه «سندروم برنامه جدید» تعبیر کرد که با ظاهرشدن انحراف در برنامه‌های موجود، متولیان به جای «ارزیابی»^۲ چرایی پیدایش این وضعیت و حل آن، به تدوین برنامه جدید یا به‌روزرسانی برنامه موجود روی می‌آورند.

در خصوص مفهوم تحقق‌پذیری نیز دیدگاه‌های نسبتاً متفاوت و متعددی وجود دارد. به زعم استفانوویچ و همکاران^۳ (۲۰۱۸) تحقق‌پذیری^۴ در برنامه‌ریزی فضایی می‌تواند به طرق مختلفی تعریف گردد. ماستاپ و فالودی (۱۹۹۷) در مطلع مقاله معروف خویش، در باب تبیین مفهوم «تحقق‌پذیری» تعبیر جالبی را مطرح می‌کنند. وی می‌نویسد: «مُشک آن است که خود ببوید نه آن که عطار بگوید^۵. آن‌چه درخصوص مُشک صدق می‌کند، عموماً برای برنامه‌ها نیز صادق است! اگر تحقق‌پذیری دور از انتظارات باشد، برنامه (و برنامه‌ریز!) نیز گفته می‌شود شکست خورده است؛ بنا به هر دلیلی که باشد اعم از عدم همکاری دیگران، کمبود بودجه یا پیش‌بینی نادرست» (Mastop & Faludi, 1997: 815). پرسمن و ویلدووسکی (۱۹۷۳) معتقدند حداقل از چهل سال قبل، صاحب‌نظران حوزه سیاست‌گذاری عمومی و رشته‌های مرتبط، توجه زیادی را به فهم عوامل موفقیت یا شکست تحقق‌پذیری سیاست‌گذاری معطوف داشته‌اند. اما به‌طور تاریخی همان‌طور که برک و همکاران (۲۰۰۶)، برودی و هایفیلد (۲۰۰۵) و تالن (۱۹۹۶) بیان می‌کنند توجه کمتری به تحقق‌پذیری برنامه‌ها، به‌ویژه برنامه‌های متمرکز بر گرایش‌ها فضایی محیط‌ساخته‌شده، صورت پذیرفته است. کالکینز (۱۹۷۹) علت اصلی این بی‌توجهی را اصطلاحاً در تفوق «سندرم برنامه جدید»^۶ مرتبط می‌داند که در آن انحرافات مشاهده‌شده از برنامه‌ها با درخواست برای برنامه‌های جدید یا به‌روزرسانی آنها به جای ارزیابی چرایی ایجاد انحرافات مواجه می‌شود. موضوعی که بنا به گفته برک و همکاران (۲۰۰۶) برای دهه‌ها در حوزه برنامه‌ریزی مورد کم‌توجهی قرار گرفته بود تا آن‌که در میانه دهه ۱۹۹۰، با اشاعه ضرورت تعریف مشخصات کیفیت برنامه^۷ و تأثیرات کاربست‌های برنامه‌نویسی بر آن، به‌طور قابل‌ملاحظه‌ای مورد توجه قرار گرفت.

1. Calkins

2. Evaluation

3. Stefanović and Colleague

۴. تفاوت میان دو مفهوم realization و implementation: مفهوم realization به عملیات کالبدی واقعی در فضا اشاره دارد، در حالی که implementation معنای وسیع‌تری دارد و نه تنها دربرگیرنده realization بلکه طیف گسترده‌ای از راهبری‌ها در تطابق با و بر روی شالوده برنامه می‌باشد. بنابراین بیشتر قابل قبول خواهد بود که realization را برای ساخت سیستم‌ها و تسهیلات انفرادی یا در طراحی و ساخت ساختمان مانند برنامه‌ریزی شهری به کار برد. Implementation اساساً بیشتر به برنامه‌های فضایی و مجموعه‌ای از راه‌حل‌های برنامه‌ریزی که ممکن است دربرگیرنده ساخت، سیاست‌گذاری و استراتژی رفتار در فضا، به علاوه حفاظت از فضا و امکان اعمال یک قانون و مانند آن باشد، مرتبط است (Stefanović & Colleague, 2018: 59-60)

5. The Proof of the Pudding is in the Eating

6. New Plan Syndrome

7. Plan Quality

استفانوویچ و همکاران (۲۰۱۸) معتقدند تحقق‌پذیری در برنامه‌ریزی فضایی معنای وسیع‌تری از realization داشته و مشتمل بر مجموعه‌ای از راه‌حل‌های برنامه‌ریزی از جمله ساخت^۱، سیاست‌گذاری و استراتژی رفتار در فضا، حفاظت از فضا و امکان اعمال یک قانون^۲ و مانند آن است. اولیویرا و هرسپرگر^۳ به نقل از هیلی (۲۰۰۶) بیان می‌کنند که مفهوم تحقق‌پذیری به معنای ترجمه اصول و اهداف یک برنامه به اقدامات ملموس در سطح زمین است (Oliveira & M. Hersperger, 2018:1). موضوع تحقق‌پذیری تنها برای تدوین‌کنندگان برنامه‌ها یک دغدغه جدی نیست بلکه برای همه کسانی که در فرایند برنامه‌ریزی به نحوی مشارکت دارند، از اهمیت بالایی برخوردار است؛ المندینگر^۴ (۲۰۰۲) معتقد است حتی زمانی که یک برنامه به خوبی تدوین می‌شود، تحقق‌پذیری آن همواره یک هدف دست‌نیافتنی^۵ است. محققان متعددی از جمله لوئیس و فلین^۶ (۱۹۷۹) معتقدند یکی از مهم‌ترین موضوعاتی که به نظام‌مندسازی^۷ برنامه‌ریزی کمک می‌کند، «تحقق‌پذیری» است. نیل به تحقق‌پذیری برنامه‌ها نیازمند الزامات زیر است:

- توجه به ترکیبی از اشکال تحقق‌پذیری^۸ در برنامه‌ریزی‌ها
- دانش، تجربه و خودآگاهی^۹ برنامه‌ریز و نیز به میزان موفقیت نهاد برنامه‌ریزی در شناسایی منافع فضایی واقعی^{۱۰} مردم، شرکت‌ها و سایر ذی‌نفعان
- وجود «مشارکت عمومی» کافی در فرایندهای برنامه‌ریزی
- توانایی دولت و برنامه‌ریزان در آشتی دادن منافع خصوصی و عمومی در فضا به طریق مؤثر
- ساخت‌یابی مناسب اهداف برنامه‌ریزی از جهت‌گیری کلی (از طریق گزاره‌های هدف نسبتاً محکم) تا عبارات بسیار مشخص از نظر محتوا، زمان و فضا
- به زعم برخورداری برنامه‌ها از سازگاری درونی^{۱۱} و نبود تعارض یا تناقض بخش‌های مختلف برنامه با یکدیگر
- به زعم باراس و برودبنت^{۱۲} (۱۹۷۹) برخورداری برنامه از ویژگی‌هایی چون قیود مشخص^{۱۳}، اجتناب از پیچیدگی یا جزئیات بیش‌ازحد، اجتناب از چندتکه‌شدن^{۱۴} یا تبدیل شدن به برنامه کامل^{۱۵}، معطوف شدن به حل مسائلی که قابل حل هستند، ساختار دادن به اهداف در چارچوب یک مجموعه منسجم از کلیات، تصمیمات برنامه‌ریزی دقیق و مشخص و ارتباط بین تدابیر^{۱۶} و ابزارها در زمینه‌های دیگر (Stefanović & Colleague, 2018: 63).

-
1. Construction
 2. The Possibility of Applying a Rule
 3. Oliveira and M. Hersperger
 4. Allmendinger
 5. Moving Target
 6. Lewis and Flynn
 7. Systematization
 8. Modalities of Implementation
 9. Conscience
 10. Actual Spatial Interests
 11. Internal Consistency
 12. Barras and Broadbent
 13. Specific Stipulations
 14. Fragmentation
 15. Whole Plan
 16. Measures

۲-۲- پیشینه تحقیق

در ارتباط با مقولات توسعه سرزمینی اعم از آمایش سرزمین، برنامه‌ریزی فضایی و برنامه‌ریزی منطقه‌ای، پژوهش‌های متعددی در کشور در سال‌های اخیر صورت گرفته است. غالب این پژوهش‌ها در قالب رساله، گزارش، مقاله یا کتاب به تبیین پیشینه، سیر تحول، ارزیابی مطالعات پیشین، آسیب‌شناسی و شناسایی موانع فراروی آمایش سرزمین در ایران در ابعادی چون نهادی- ساختاری، مفهومی- روش‌شناختی، برنامه‌نویسی یا تدوین برنامه و اجرای برنامه پرداخته‌اند و پژوهش مستقلی با موضوع مشابه با بررسی مفهومی و ارزیابی تحقق‌پذیری آمایش سرزمین در ایران صورت نگرفته است. در این بخش، برخی از مهم‌ترین پژوهش‌های انجام‌گرفته در حوزه آمایش سرزمین، برنامه‌ریزی فضایی و مقوله تحقق‌پذیری برنامه‌ریزی در ایران مورد اشاره قرار می‌گیرد.

➤ میرمحمدی و همکاران (۱۴۰۰) در مقاله‌ای با عنوان «الزامات پیاده‌سازی آمایش سرزمین در فرایند مدیریت و توسعه کشور» که با روش تحلیل مضمون مصاحبه با صاحب‌نظران مرتبط با موضوع انجام گرفته است، ابعاد اصلی الگوی پیاده‌سازی آمایش سرزمین را در قالب ابعاد زیر احصا می‌کند: توجه به ماهیت آمایش، تدوین صحیح آمایش، مدیریت منابع انسانی، سازمان مجری توانمند، نظارت و بازخوردگیری مناسب و در نهایت ملاحظه شرایط محیطی معرفی می‌کنند.

➤ ذاکری (۱۳۹۷) در پژوهشی با عنوان «واکاوی عملکرد دولت در ارتباط با تهیه اسناد آمایش سرزمین» با بهره‌گیری از روش مرور کتابخانه‌ای نارسایی‌های اندیشه‌ای آمایش سرزمین در ایران را مشتمل بر توافق‌نداشتن بر روی تعریف آمایش سرزمین؛ نامشخص بودن مبانی نظری مطالعات آمایش سرزمین در ایران؛ روش‌مند نبودن ساختار و ضعف مبنای روش‌شناختی آمایش سرزمین و بروز ناهماهنگی‌ها در سطوح مختلف؛ کاستی‌های موجود در الزامات قانونی و نهادهای ناظر، مشکلات پیرامون نهاد متولی آمایش در کشور، ساختار و اختیارات آن، نامشخص بودن جایگاه آمایش سرزمین در کنار طرح‌های کالبدی، جامع و غیره و نارسایی‌های اجرایی آمایش سرزمین در ایران را نیز مشتمل بر نگرش و ساختار تصمیم‌گیری دولت به برنامه‌های آمایش سرزمین، تک‌ساختی بودن نظام برنامه‌ریزی، بحران کاهش اعتماد به سیاست‌گذاری‌ها تبیین می‌کند.

➤ رضایی و همکاران (۱۳۹۷) در مقاله‌ای عوامل، معیارها و الزامات مؤثر بر اجرا/ تحقق‌پذیری برنامه را به نقل از پژوهشگران دیگر به شرح زیر تبیین می‌کند: عوامل سیاسی- نهادی ازجمله ساختار نهادی- سیاسی مؤثر بر فرایند برنامه‌ریزی/ ویژگی‌های طرح ازجمله تکنیک‌های برنامه‌ریزی مورد استفاده، نوع و مشخصات گروه برنامه‌ریز، اهداف و ویژگی‌های مرتبط با کیفیت طرح/ عوامل زمینه‌ای ازجمله رشد جمعیت، تغییر در استاندارد زندگی و تغییر در محیط اقتصادی (ترمن و هیل، ۱۹۷۸)، عوامل داخلی و کیفیت برنامه ازجمله ماهیت عملکرد برنامه‌ریزی، محدودیت‌های برنامه‌ریزی در مواجهه با عدم قطعیت‌ها، نقش و علایق برنامه‌ریزان، نقص‌ها و کاستی‌های اهداف برنامه‌ریزی، ناتوانی برنامه در تشخیص تأثیرات سیاسی بر تصمیمات برنامه‌ریزی، ضعف برخی برنامه‌ها، پیچیدگی و

جامعیت دیگر برنامه‌ها / عوامل خارجی ازجمله پیچیدگی‌های بافت سیاسی محلی، هم‌رایی و توافق اجتماع محلی، میزان درجه شرایط نامعلوم؛ میزان آگاهی از مسائل برنامه‌ریزی و میزان حمایت از برنامه‌ریزی از بعد بودجه‌ای و سیاسی (تالن، ۱۹۹۷)؛ عوامل مرتبط با فرایند اعم از الزامات و تعهدات برنامه کیفیت طرح، نحوه کاربرد طرح / عوامل مرتبط با ماهیت اعم از سیاست‌های اولویت‌دار، میزان اهمیت هر سیاست و اهمیت کاربرد طرح (نورتون، ۲۰۰۵) / منابع کافی، کارکنان باتجربه و آموزش‌های کافی (دالتون و همکاران، ۲۰۰۷)؛ دستورکار توسعه، رهبری و تعهد سیاسی، مسائل سازمانی و ظرفیت نهادی، مشارکت و تعامل، قابلیت دسترسی به منابع مالی و انسانی (خوری، ۱۹۹۶)؛ کیفیت برنامه، شیوه‌های اجرایی، میزان و نحوه عمل به تعهدات، ظرفیت و توان کارکنان نظام برنامه‌ریزی (بوری و همکاران، ۱۹۹۸)، سادگی و وضوح فعالیت‌های مرتبط با هر مرحله برنامه‌ریزی، فرایند منسجم و همگرایی طرح (بن، ۱۹۸۰)، کیفیت برنامه: چهار مشخصه اصلی برنامه با کیفیت و خوب: (۱) شناسایی روشن مسائل مهم جامعه (۲) یک پایگاه داده قوی که استفاده از شواهد و مدارک در شناسایی مسائل و بسط سیاست‌گذاری‌ها را دربرگرفته و توضیح می‌دهد. (۳) یک انسجام درونی میان مسائل، اهداف کلان، اهداف خرد و سیاست‌گذاری‌ها (۴) پایش مفاد برنامه به‌منظور رصد چگونگی دستیابی به اهداف کلان و خرد. / سبک اجرا: مشتمل بر طیفی از گزینه‌ها ازجمله بازدارندگی، تسهیل، کاربرد مشوق‌ها و سازوکارهای اطلاع‌رسانی / آگاهی‌سازی: به‌طور کلی دانش و آگاهی گروه‌های هدف در برنامه‌ریزی و ارتقای توان یادگیری از طریق آموزش می‌توان به تحقق‌پذیری برنامه کمک شایانی کند. / ظرفیت کارکنان: به مفهوم تعداد برنامه‌ریزان به جمعیت محلی / ظرفیت متقاضی: میزان تجربه / زمینه: ویژگی‌های مرتبط با محل برنامه‌ریزی (برک و همکاران، ۱۹۸۹)، نخبگان سیاسی / رأی دهندگان / گروه‌های ذی‌نفوذ / احزاب سیاسی / روابط شخصی بین مجریان و تدوین‌کنندگان سیاست‌گذاری / میزان پذیرش مجریان نسبت به تغییر سیاست و میزان علاقه / تعهد و حمایت / بازیگران اصلی سیاست (مک‌لین، ۱۹۷۶)

- ابراهیمی (۱۳۹۵) در پژوهشی با عنوان «تحلیل انتقادی و آسیب‌شناسی برنامه‌های آمایش در ایران» و با بهره‌گیری از روش مطالعه کتابخانه‌ای، عوامل مؤثر بر انحراف زیاد در اجرا با اهداف مدنظر برنامه‌ریزان را به‌صورت زیر معرفی می‌کند: (۱) غفلت از مفهوم و منزلت فرد (۲) تفاوت در پیدا و پنهان سیاست‌ها (۳) استیلای تفکر دولتی (۴) ناسازگاری در سیاست‌گذاری‌ها (۵) نبود تفکیک بین دولت مرکزی و دولت‌های محلی (۶) تمایل نداشتن سیاست‌گذار.
- اکبری و همکاران (۱۳۹۵) در مقاله‌ای با عنوان «تحلیل و بررسی موانع آمایش سرزمین در ایران» با روش اسنادی با استفاده از روش تحلیل موضوعی موانعی تحقق‌پذیری برنامه‌های آمایشی را به‌صورت زیر تبیین می‌کنند: (۱) ساختار تک‌ساخت سیاسی (۲) تقسیم‌بندی نامناسب سیاسی - اداری (۳) فقدان تعریف مناسب از منطقه (۴) بی‌توجهی به مسئله جمعیت و مهاجرت (۵) فقدان طرح یکپارچه و نظام‌مند (۶) بی‌توجهی به همه ابعاد آمایش سرزمین به یک اندازه (۷) فشارهای سیاسی برای اجرای طرح‌ها و پروژه‌های فاقد توجیه اقتصادی و فنی (۸) فقدان مدل مناسب برای آمایش سرزمین.

از این رو در این مقاله، نگارندگان بنا دارند تا در وهله اول با بهره‌گیری از روش نظریه داده‌بنیاد و بررسی متون نظری و مصاحبه با صاحب نظران و خبرگان اجرایی نسبت به تبیین مفهوم تحقق‌پذیری و احصای الزامات آن اقدام کند و در وهله بعدی نسبت به ارزیابی سند ملی آمایش سرزمین (مصوب ۱۳۹۹/۱۲/۱۱ شورای عالی آمایش سرزمین) بر اساس این الزامات با بهره‌گیری از روش تحلیل محتوای کیفی جهت‌دار اقدام کند.

۳- روش‌شناسی تحقیق

این پژوهش با توجه به اینکه در پی استخراج الزامات تحقق‌پذیری از درون متون نظری و نظرات و دیدگاه‌های صاحب نظران و نخبگان و خبرگان و سپس ارزیابی یک سند مبتنی بر این الزامات است، یک پژوهش بنیادی-کاربردی محسوب می‌شود که روش تحقیق مبنا در آن با توجه به کاربست دو تکنیک اصلی نظریه داده‌بنیاد و تحلیل محتوای کیفی جهت‌دار، روش تحقیق کیفی است. با توجه به تعدد روش‌های کاربرد نظریه داده‌بنیاد، در این پژوهش روش پیشنهادی استراوس و کوربین (سه مرحله کدگذاری باز، کدگذاری محوری و کدگذاری گزینشی) ملاک عمل می‌باشد و نتایج این روش با بهره‌گیری از نرم‌افزار Maxqda تحلیل می‌گردد. در این پژوهش در بخش مصاحبه علی‌رغم آن‌که پرسش‌های اولیه از قبل طراحی شده اما متناسب با موقعیت و جایگاه اداری-علمی و نیز دانش و تسلط به موضوع مصاحبه‌شوندگان، از سازوکار «نیمه‌ساختاریافته» در انجام مصاحبه‌ها بهره گرفته می‌شود. فهرست مشارکت‌کنندگان در مصاحبه‌ها به صورت زیر است: اعضای هیئت علمی دانشگاه‌ها در رشته‌های شهرسازی، جغرافیا، اقتصاد و محیط‌زیست، مدیران اسبق امور آمایش سرزمین سازمان برنامه و بودجه، کارشناسان اسبق و فعلی امور آمایش سازمان برنامه و بودجه، برخی از اعضای کمیسیون تخصصی شورای عالی آمایش سرزمین، برخی از مدیران، کارشناسان و مهندسان مشاور فعال در حوزه آمایش سرزمین، برخی مدیران و کارشناسان مرتبط با موضوع آمایش سرزمین در دستگاه‌های اجرایی کشور و نمایندگان بخش خصوصی در اتاق بازرگانی. در مجموع با برگزاری ۲۴ مصاحبه با افراد مزبور، اشباع نظری حاصل آمد.

تکنیک دوم مورد استفاده در بخش ارزیابی سند، تکنیک روش تحلیل محتوای کیفی جهت‌دار است، در این پژوهش بر اساس چارچوب هسیه و شانون (۲۰۰۵) گام‌های زیر با الهام از گام‌بندی پیشنهادی مومنی‌راد و همکاران (۱۳۹۲) در دستور کار قرار گرفت:

اول) مشخص کردن مسئله پژوهش که تحلیل و ارزیابی سند ملی آمایش سرزمین (مصوب ۱۳۹۹/۱۲/۱۱) از منظر شاخص-ها و الزامات تحقق‌پذیری است

دوم) تعریف مؤلفه‌ها و پروتکل‌های ارزیابی با استفاده از متون نظری و نیز نتایج به دست آمده از فرایند پژوهش در این پژوهش

سوم) تعیین وزن مؤلفه‌ها و پروتکل‌های ارزیابی بر اساس نظرات و دیدگاه‌های گروه کانونی منتخب (مشمول بر نخبگان و خبرگان حوزه آمایش سرزمین)

چهارم) تعیین امتیاز هر یک پروتکل های ارزیابی مرحله قبلی از طریق محاسبه میانگین امتیازی نخبگان و خبرگان مشارکت کننده در فرایند ارزیابی پنجم) جمع بندی امتیاز نهایی و تحلیل و استتباط گزارش از فرایند ارزیابی. نخبگان مشارکت کننده در فرایند ارزیابی متشکل از طیف هفت نفره از نخبگان و خبرگان مورد مصاحبه قرار گرفته در روش تئوری داده بنیاد است که بنا به شرایط زمانی و فرصت آنها انتخاب خواهند گردید.

۴- نتایج و تحلیل یافته های تحقیق

۴-۱- الزامات مؤثر بر تحقق پذیری آمایش سرزمین در ایران

بر اساس نتایج حاصل از تکنیک نظریه داده بنیاد و انجام مراحل آن مطابق با روش سه مرحله ای استراوس و کوربین، الزامات مؤثر بر تحقق پذیری را می توان در سه ساحت «پیش از تدوین»، «در حین تدوین» و «پس از تدوین» و در قالب سه سطح نظام حکمروایی، نظام برنامه ریزی و جریان آمایش سرزمین به شرح زیر احصا و جمع بندی کرد. در مجموع ۱۶۲ مفهوم و ۵۲ مقوله از درون بررسی های صورت گرفته از روش کتابخانه ای و مصاحبه های صورت گرفته استخراج گردید.

جدول ۱. مقوله های مرتبط با الزامات تحقق پذیری

تناوب تکرار		مقوله‌های مرتبط با الزامات تحقق‌پذیری آمایش سرزمین		پیش از تدوین
درصد	تعداد			
۲۰,۳	۱۴	ایجاد بستر هماهنگی و یکپارچگی میان دستگاه‌های اجرایی و بدنه دولت	سطح نظام حکمروایی	
۵,۸	۴	گفتمان‌سازی آمایش سرزمین در سطح افکار عمومی و تبدیل به مطالبه فراگیر		
۲,۹	۲	حمایت سیاسی مسئولان و مقامات ارشد کشور از اجرای آمایش سرزمین		
۱,۴	۱	تدوین الگوی کارآمد و اثربخش برای توسعه کشور		
۱,۴	۱	تمرکززدایی از ساختارهای تصمیم‌سازی و تصمیم‌گیری و واگذاری امور به مراجع محلی		
۲,۹	۲	آموزش و دانش‌افزایی مستمر دست‌اندرکاران و متولیان توسعه سرزمینی کشور	سطح نظام برنامه‌ریزی	
۱,۴	۱	هماهنگی دولت و مجلس در تدوین اسناد		
۵,۹	۴	مدیریت تعارض منافع میان کلیه بازیگران و کنشگران		
۱۰,۴	۷	بازآرایی نهادی آمایش سرزمین در نظام برنامه‌ریزی کشور		
۵,۸	۴	وجود نظام آماری پایه معتبر		
۴,۳	۳	تقویت و ترمیم نهادی جایگاه شورای عالی آمایش سرزمین به عنوان مرجع سیاستگذاری و راهبری توسعه سرزمینی	سطح جریان آمایش سرزمین	
۱,۴	۱	پی‌ریزی سازوکار مشارکت فعال و مؤثر کلیه دست‌اندرکاران بخش دولتی، خصوصی و تعاونی در فرایند تدوین اسناد		
۱,۴	۱	ثبات مدیریتی		
۱۰,۱	۷	برخورداري آمایش سرزمین از نهاد مستقل و دارای اختیارات و منابع موردنیاز	سطح جریان آمایش سرزمین	
۸,۷	۶	تقویت بنیان‌های قانونی موردنیاز برای اجرای آمایش سرزمین		

مقوله‌های مرتبط با الزامات تحقق‌پذیری آمایش سرزمین			تناوب تکرار	تعداد	درصد
سطح نظام حکمروایی	سطح نظام حکمروایی	تحقق وحدت و اجماع نظری درخصوص انتظارات از آمایش سرزمین	۸	۱۱٫۶	
		همه‌سوگیری و جامعیت در موضوعات توسعه سرزمینی	۱	۱٫۴	
		وجود نقشه‌راه جامع برای پیشبرد آمایش سرزمین به صورت مستمر و غلتان	۲	۲٫۹	
		انطباق هدفگذاری‌های اسناد آمایش سرزمین با اسناد فرادست	۱	۲	
		ابلاغ استراتژی‌ها و سیاست‌های کلان، قطعی و لایتغیر کشور در حوزه‌های مختلف به آمایش سرزمین	۲	۳٫۶	
	سطح نظام برنامه‌ریزی	تشخیص درست گرانیگاه‌های تعارض منافع میان بازیگران مختلف توسعه سرزمینی	۶	۱۱٫۸	
		بهره‌گیری از مشارکت فراگیر کلیه دست‌اندرکاران و ذی‌نفعان و ذی‌نفوذان توسعه سرزمینی	۸	۱۵٫۷	
		تنظیم ارتباط و پیوند میان اسناد آمایش سرزمین با سایر اسناد برنامه‌ریزی	۱	۲	
		اجتناب از ساده‌انگاری و ساده‌اندیشی در تشخیص و تحلیل	۳	۵٫۹	
		طرح‌ریزی سازوکارهای فیدبکینگ و بازخورد	۱	۲	
در چین تدوین	سطح جریان آمایش سرزمین	رعایت انسجام درونی و هماهنگی میان اجزای برنامه (اهداف، راهبردها، سیاست‌ها و اقدامات)	۶	۱۱٫۸	
		هدف‌گذاری منسجم، واقعیت‌گرا و تحقق‌پذیر	۴	۷٫۸	
		اتکا به نظریه پایه معتبر، مورد اجماع و دارای روایی و پایایی قابل قبول	۴	۷٫۸	
		لحاظ اقتضائات و شرایط زمانی در سیاستگذاری‌ها	۲	۳٫۹	
		کاربست مفهوم‌شناسی و روش‌شناسی کارآمد و متناسب	۶	۱۱٫۸	
	سطح جریان آمایش سرزمین	تشخیص صحیح نظام موضوعات، نظام مسائل، نظام اولویت‌ها و نظام ترجیحات	۲	۳٫۹	
		توجه به الزامات و ملاحظات مربوط به سبک‌های مختلف اجرا	۱	۲	
		ابتناء بر استراتژی‌های توسعه صنعتی، کشاورزی و خدماتی مورد اجماع کلیه ارکان حکومت	۱	۲	
		بهره‌گیری صحیح از سازوکار آینده‌نگاری در فرایند سیاستگذاری و برنامه‌ریزی	۱	۲	
		بهره‌گیری از ظرفیت مهندسان مشاور بین‌المللی	۱	۲	
پس از تدوین	سطح نظام حکمروایی	هوشمند و پویاسازی تدوین اسناد آمایش سرزمینی	۱	۲	
		پشتیبانی قدرت سیاسی و کفایت اجرایی بدنه حکمرانی از اجرای اسناد	۵	۷٫۱	
		هماهنگی مجلس، قوه قضاییه و دولت در اجرای اسناد	۲	۴٫۸	
	سطح نظام برنامه‌ریزی	پی‌ریزی سازوکارها و ترتیبات نظام نظارتی و بازرسی کارآمد و اثربخش	۳	۷٫۱	
		سیستماتیک و سامانه‌مندکردن امر نظارت و بازرسی	۵	۱۱٫۹	
		نقش‌آفرینی مؤثر کلیه دست‌اندرکاران، ذی‌نفعان و ذی‌نفوذان توسعه سرزمینی	۳	۷٫۱	
		تبعیت و پایبندی کلیه دست‌اندرکاران توسعه سرزمینی به اسناد آمایش سرزمین	۳	۷٫۱	

مقوله‌های مرتبط با الزامات تحقق پذیری آمایش سرزمین		تناوب تکرار	تعداد درصد
توجه به رعایت مدیریت تعارض منافع میان ذی‌نفعان و ذی‌مدخلان در فرایند اجرا		۱	۲,۴
ارائه آموزش‌های لازم به ذی‌مدخلان در فرایند اجرا و نظارت		۲	۴,۸
پی‌ریزی ضمانت‌های حقوقی و قانونی لازم برای همراهی کلیه کنشگران		۱	۲,۴
پی‌ریزی سازوکار تصویب اسناد آمایش سرزمین در مراجع پرنفوذ و دارای قدرت رهبری		۱	۲,۴
توجه به ضرورت ارتقای جایگاه و توان تأثیرگذاری و اجماع‌سازی کمیسیون تخصصی شورای عالی آمایش سرزمین		۱	۲,۴
تنظیم ارتباط و پیوند میان اسناد آمایش سرزمین با اسناد دیگر برنامه‌ریزی و بودجه‌ریزی		۲	۴,۸
ثبات و تغییر نکردن مستمر اسناد آمایش سرزمین		۱	۲,۴
پیش‌بینی منابع مالی و اعتباری و ابزارهای لازم در فرایند اجرا و نظارت		۹	۲۱,۴
وجود کادر نیروی انسانی متخصص و مجرب برای راهبری پیاده‌سازی اسناد آمایش سرزمین		۵	۱۱,۹

جامع
آمایش
سرزمین

ماخذ: (نگارندگان، ۱۴۰۲)

بر همین اساس، الزامات مؤثر بر تحقق پذیری را می‌توان به شرح زیر احصا و جمع‌بندی کرد:

الف) پیش از تدوین

○ نظام حکمروایی

۱. هماهنگی درون بدنه دولت و میان کلیه دستگاه‌های اجرایی
۲. هماهنگی میان دولت و مجلس شورای اسلامی (به‌عنوان دو رکن اصلی مؤثر بر مدیریت توسعه فضایی سرزمین) در تمامی مراحل
۳. ابتناء بر الگوی توسعه ملی مورد وفاق همه بازیگران و کنشگران عرصه توسعه سرزمینی
۴. تمرکززدایی و یکپارچه‌سازی نظام برنامه‌ریزی

○ نظام برنامه‌ریزی

۱. تدوین چارچوبی برای مدیریت تعارض منافع میان کنشگران و بازیگران توسعه سرزمینی
۲. بازآرایی نهادی و تقویت جایگاه آمایش سرزمین در نظام برنامه‌ریزی (تدوین قانون جامع آمایش سرزمین، طراحی نظام راهبری توسعه سرزمینی، تقویت جایگاه شورای عالی آمایش سرزمین، بهره‌گیری از ظرفیت مشارکت نمایندگان بخش خصوصی و تعاونی در فرایندهای مختلف تدوین و اجرای آمایش سرزمین)
۳. فراهم‌سازی دسترسی نظام آمار و اطلاعات جامع، فراگیر، معتبر

○ جریان آمایش سرزمین

۱. تقویت نهادی جایگاه آمایش سرزمین درون سازمان برنامه و بودجه (اثرگذاری جایگاه، برخورداری از ابزارهای مالی و نظارتی و ...)

۲. تحقق ثبات مدیریتی در امور متولی آمایش سرزمین در سازمان برنامه و بودجه

۳. تحقق توافق و اجماع بر سر مفهوم، حدتفصیل، روش شناسی و انتظارات از آمایش سرزمین.

ب) در حین تدوین

○ نظام حکمروایی

۱. تدوین و ابلاغ استراتژی‌ها و سیاست‌های کلان و قطعی کشور در حوزه‌های مختلف صنعتی، معدنی، کشاورزی، خدماتی، فرهنگی، انرژی و ...

○ نظام برنامه‌ریزی

۱. تشخیص صحیح و چاره‌جویی مؤثر بر مدیریت تعارض منافع میان کنشگران و بازیگران توسعه سرزمینی
۲. فراهم‌سازی بستر مشارکت کلیه بازیگران و کنشگران دولتی، خصوصی، تعاونی (احزاب، اصناف، گروه‌های سیاسی، نخبگان دانشگاهی و ...)
۳. فراهم‌سازی سازوکار اتصال میان اسناد آمایش سرزمین با اسناد برنامه‌ریزی (برنامه‌های پنج‌ساله) و اسناد بودجه‌ای

○ جریان آمایش سرزمین

۱. تدوین و تحلیل صحیح نظام موضوعات، نظام مسائل و نظام ترجیحات
۲. توجه به رعایت انسجام و هماهنگی درونی میان اجزای اسناد آمایش سرزمینی (چشم‌اندازها، اهداف، راهبردها، سیاست‌ها، اقدامات و ...)
۳. اجتناب از ساده‌انگاری در تشخیص و تحلیل، بزرگنمایی و اغراق در هدف‌گذاری و تعدد و تفرق در سیاست‌گذاری و اولویت‌گذاری
۴. ابتناء بر نظریه پایه یا الگوی توسعه مورد اجماع و توافق کلیه دست‌اندرکاران
۵. توجه به اقتضائات زمانی و تأثیرات روندها و فراروندهای فرامرزی و جهانی (تغییر اقلیم، تحولات فناوری، روابط خارجی کشورهای همسایه و ...)
۶. توجه به الزامات و اقتضائات اجرا (منابع مالی مورد نیاز، زمان مورد نیاز، توانمندی و تخصص مورد نیاز، تعارض منافع موجود و ...)
۷. بهره‌گیری از روش‌شناسی متناسب و کارآمد (تکنیک‌های سناریونویسی و آینده‌نگاری، مشارکت واقعی کلیه دست‌اندرکاران و رفع تعارضات فی‌مابین و ...)
۸. بهره‌گیری از دانش روز در حوزه تدوین با بهره‌گیری از ظرفیت حضور کارشناسان یا مشاورین صاحب صلاحیت خارجی.

پ) پس از تدوین

○ نظام حکمرانی

۱. گفت‌وگوهای پیرامون اجرای آمایش سرزمین در سطح افکار عمومی و جامعه
۲. پشتیبانی سیاسی مقامات و مسئولان ارشد کشور

○ نظام برنامه‌ریزی

۱. پی‌ریزی سازوکارها و ترتیبات نظارتی کارآمد و اثربخش برای رعایت و پایبندی اسناد آمایش سرزمین توسط کلیه کنشگران و بازیگران
۲. شفاف‌سازی نقش و مسئولیت کلیه کنشگران و بازیگران در فرایند اجرای اسناد آمایش سرزمین
۳. رصد مستمر مدیریت تعارض منافع میان کنشگران و بازیگران
۴. ارائه آموزش‌های لازم به بدنه نظام برنامه‌ریزی در خصوص سیاست‌گذاری‌ها و ضابطه‌گذاری‌های اسناد آمایشی، دلایل، مستندات و پیامدهای آنها
۵. تصویب و ابلاغ اسناد آمایش سرزمین در مراجع ذی‌صلاح و دارای اعتبار و نفوذ لازم
۶. مشارکت مؤثر کلیه بازیگران و کنشگران توسعه سرزمین (دولتی، خصوصی، تعاونی و امثالهم) در فرایندهای بررسی و تصویب اسناد آمایش سرزمینی
۷. پیش‌بینی سازوکارها و ترتیبات موردنیاز برای اثرگذاری سیاست‌گذاری‌ها و ضابطه‌گذاری‌های آمایش سرزمین در برنامه‌های پنج‌ساله توسعه و اسناد بودجه کشور

○ جریان آمایش سرزمین

۱. آموزش و توانمندسازی کادر آمایش سرزمین کلیه نهادها و دستگاه‌های اجرایی کشور
۲. فراهم‌سازی تمهیدات و ترتیبات موردنیاز بهره‌گیری از ابزارهای مالی و نظارتی پیش‌بینی‌شده برای اجرای آمایش سرزمین.

۴-۲- تعریف متغیرها و انجام ارزیابی

مطابق با روش‌شناسی پنج مرحله‌ای که در خصوص کاربرد روش تحلیل محتوای کیفی جهت‌دار ارائه گردید، پس از تبیین تفصیلی موضوع با بهره‌گیری از روش دلفی متشکل از هفت نفر از نخبگان دانشگاهی و خبرگان اجرایی کشور (۲ نفر از دبیرخانه شورای عالی آمایش سرزمین + ۱ نفر از مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری + ۲ نفر از دانشگاهیان + ۱ نفر از مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی + ۱ نفر از اعضای کمیسیون تخصصی) که به موضوع برنامه‌ریزی کلان و به‌ویژه آمایش سرزمین تسلط و اشراف کامل دارند، مؤلفه‌ها و پروتکل‌های ارزیابی بر اساس سه منبع (نتایج کاربست روش تحلیل داده‌بنیاد در شناسایی الزامات تحقق‌پذیری آمایش سرزمین، متون نظری و نیز دیدگاه و نظرات اعضای پانل دلفی) استخراج و سپس در گام سوم وزن هریک از این مؤلفه‌ها و پروتکل‌های ارزیابی مشخص گردید. در گام چهارم

اعضای هفت نفره پانل دلفی نسبت به امتیازدهی به این پروتکل‌ها اقدام و میانگین امتیازی نمرات حاصله در فرایند ارزیابی محاسبه می‌شود. در پایان نیز امتیاز نهایی و تحلیل گزارش از فرایند ارزیابی ارائه خواهد گردید. پانل دلفی در دو بخش برگزار گردید. پانل اول به تعریف یا استخراج مؤلفه‌ها و پروتکل‌های ارزیابی اختصاص داشت و مبتنی بر اجماع و اقناع همه اعضای حاضر، مؤلفه‌ها و پروتکل‌های پیشنهادی بررسی، اصلاح/حذف و نهایی گردید و وزن آنها مشخص شد. در پانل دوم، همه اعضا پس از یک بار مطالعه کامل و مجدد سند ملی آمایش سرزمین (مصوب ۱۳۹۹/۱۲/۱۱) نسبت به امتیازدادن به هر یک پروتکل‌ها اقدام و دلایل خود را نیز مختصراً تشریح کردند. در نهایت نسبت به محاسبه امتیازات و تحلیل و جمع‌بندی نظرات اعضای پانل اقدام شد. با توجه به خروجی‌های اولیه این پژوهش مبنی بر نگرش صحیح به مقوله «تحقق‌پذیری» نه به عنوان یک امر مقطعی، بلکه یک فرایند پیوستاری از پیشاتدوین تا پساتدوین، مؤلفه‌ها و پروتکل‌های ارزیابی نهایی مستخرج از پانل اول در سه محور کلان پیشاتدوین، در حین تدوین و پساتدوین عبارتند از:

جدول ۲. مؤلفه‌ها و پروتکل‌های ارزیابی منتخب

محور	مؤلفه‌ها	پروتکل‌های ارزیابی	منبع
پیشاتدوین	ملاحظات مرتبط با سطح نظام حکمروایی	تلفی‌ها و نگرش مقامات ارشد کشور از نقش، جایگاه و اهمیت آمایش سرزمین اعتقاد قلبی، اراده راستین و حمایت سیاسی و پشتیبانی حاکمیتی (مقامات و مدیران کشور) از آمایش سرزمین	نتایج روش داده‌بنیاد نتایج روش داده‌بنیاد
		وجود الگوی توسعه یا نقشه‌راه توسعه ملی مورد اجماع (فردست آمایش سرزمین)	نتایج روش داده‌بنیاد
		هماهنگی دولت، مجلس و سایر نهادهای ذی‌مدخل در توسعه سرزمین	نتایج روش داده‌بنیاد
		وجود چارچوبی برای مدیریت تعارض منافع کنشگران و بازیگران توسعه سرزمینی	نتایج روش داده‌بنیاد
	ملاحظات مرتبط با نظام برنامه‌ریزی	یکپارچگی و انسجام در نظام برنامه‌ریزی و مدیریت توسعه سرزمین نقش و اقتدار سازمان برنامه و بودجه در نظام اداری - اجرایی کشور	نتایج روش داده‌بنیاد نتایج روش داده‌بنیاد
		وجود نظام آماری معتبر و دقیق	نتایج روش داده‌بنیاد
		تعیین و اجماع بر استراتژی‌های کلان کشور (صنعتی، معدنی، کشاورزی و ...)	نتایج روش داده‌بنیاد
		خودآگاهی، دانش و باور بدنه نظام برنامه‌ریزی به پایبندی به آمایش سرزمین	Stefanović and Colleague(2018)
		تخصص و مهارت بدنه نظام برنامه‌ریزی کشور درخصوص مدیریت تعارض منافع در توسعه سرزمین و کاربست آمایش سرزمین در نظام تصمیم‌گیری کشور	Stefanović and Colleague(2018)
		میزان پایبندی دستگاه‌های اجرایی به رعایت ضوابط و خطوط کلی آمایش سرزمینی	نتایج روش داده‌بنیاد
		میزان پایبندی بخش خصوصی و شبه دولتی به رعایت ضوابط و خطوط کلی آمایش سرزمینی	نتایج روش داده‌بنیاد
		رعایت ملاحظات و خطوط کلی اسناد آمایش سرزمین در اسناد توسعه‌ای دستگاه‌های اجرایی	نتایج روش داده‌بنیاد
		رعایت ملاحظات و خطوط کلی اسناد آمایش سرزمین در طرح‌های جامع و تفصیلی شهرها	نتایج روش داده‌بنیاد

محور	مؤلفه‌ها	پروتکل‌های ارزیابی	منبع
ملاحظات مرتبط با جریان آمایش سرزمین	ملاحظات مرتبط با	برخورداری آمایش سرزمین از جایگاه تشکیلاتی مستقل، تأثیرگذار و دارای اختیارات و منابع موردنیاز	نتایج روش داده‌بنیاد
	جریان	پی‌ریزی ساختاری- نهادی آمایش سرزمین در سطوح مختلف ملی تا محلی	نتایج روش داده‌بنیاد
	آمایش	(جایگاه آمایش سرزمین در سایر دستگاه‌های اجرایی، کارگروه آمایش سرزمین در استان‌ها و ...)	نتایج روش داده‌بنیاد
	سرزمین	ثبات تشکیلاتی و مدیریتی آمایش سرزمین در نظام برنامه‌ریزی کشور	نتایج روش داده‌بنیاد
		وجود قانون جامع آمایش سرزمین مستقل یا ادغام شده در سایر قوانین	نتایج روش داده‌بنیاد
سازوکار تدوین	تدوین	تدوین و مبنا قرار دادن یک سبک تحقق‌پذیری مشخص، مورداجماع و اثربخش با توجه به شرایط ایران	نتایج روش داده‌بنیاد
	سازوکار	اجماع بر سر مفهوم واحد و انتظارات مشخص از آمایش سرزمین میان طیف‌های مختلف (مقامات سیاسی، برنامه‌ریزان و کادر متخصص آمایش سرزمین/ سازمان برنامه و بودجه، دستگاه‌های اجرایی و بخش خصوصی و ...)	نتایج روش داده‌بنیاد
		پی‌ریزی سازوکارهای مشارکت مؤثر کلیه دست‌اندرکاران و متولیان امور توسعه سرزمینی در فرایند تدوین	Stefanović and Colleague(2018)
		سازوکار و شیوه اجرایی مطالعات و استخراج اسناد	نتایج روش داده‌بنیاد
		اجماع در خصوص حدتفصیل سند ملی و گام‌های موردنیاز برای اتصال آن به سطوح اجرایی‌تر	نتایج روش داده‌بنیاد
کیفیت درونی سند	کیفیت درونی سند	وجود چارچوب مفهومی و روش‌شناختی منطقی، کارآمد و اثربخش برای تدوین	نتایج روش داده‌بنیاد
		وجود مدل تلفیق منطقی، کارآمد و اثربخش	نتایج پانل دلفی
		ابتناء بر مسئله‌شناسی صحیح از شرایط کشور در حوزه‌های مختلف	نتایج پانل دلفی
		رعایت خطوط کلی اسناد فرادستی از جمله قانون اساسی، سیاست‌های کلی نظام و بیانیه گام دوم انقلاب	نتایج روش داده‌بنیاد
		توجه به اقتضائات عوامل و پیشران‌های تأثیرگذار بر توسعه سرزمین در سطوح بین‌المللی، ملی و محلی	نتایج روش داده‌بنیاد
		(تغییر اقلیم، تحریم‌ها، تحولات فناورانه، حساسیت اقوام و اقلیت‌ها و ...)	نتایج روش داده‌بنیاد
		جامعیت در نظام موضوعات و سیاست‌گذاری و ضابطه‌گذاری	نتایج روش داده‌بنیاد
		رعایت انسجام درونی، هماهنگی و تناسب میان اجزای برنامه (اهداف، راهبردها، سیاست‌ها و اقدامات)	نتایج روش داده‌بنیاد
		میزان انعطاف‌پذیری در برابر سناریوهای توسعه فضایی تأثیرگذار	نتایج روش داده‌بنیاد
		شفافیت، صراحت و اجتناب از کلی‌گویی و مبهم‌گویی	نتایج پانل دلفی
		شفافیت در تعیین نقش، سهم، مأموریت و وظایف دست‌اندرکاران و کنشگران توسعه سرزمینی سطوح ملی و محلی (دولت، بخش خصوصی و ...)	نتایج پانل دلفی
		هدف‌گذاری منسجم، واقعیت‌گرا و تحقق‌پذیر	نتایج روش داده‌بنیاد
		نوآوری در سیاست‌گذاری‌ها و راه‌حل‌دهی‌ها	نتایج روش داده‌بنیاد
		اثربخشی و کارآمدی سیاست‌گذاری‌های صورت‌گرفته	نتایج روش داده‌بنیاد
		تشخیص و تبیین منطقی، کارآمد و اثربخش اولویت‌ها در اقدام	نتایج پانل دلفی

منبع	پروتکل های ارزیابی	مؤلفه ها	محور
نتایج روش داده بنیاد	مشارکت مؤثر کلیه ذی نفعان و ذی مدخلان توسعه سرزمینی در فرایند بررسی و تصویب	ملاحظات مرتبط با	پساندین
نتایج روش داده بنیاد	جایگاه قانونی و الزام آور مرجع تصویب و ابلاغ سند (شورای عالی آمایش سرزمین)	فرایند تصویب	
نتایج روش داده بنیاد	فراهم سازی و پیاده سازی ملزومات سبک اجرای تعیین شده	ملاحظات مرتبط با	
نتایج روش داده بنیاد	گام بندی چگونگی تفصیلی ساختن و اتصال خط مشی گذاری های آمایش با سایر سطوح فرودست	فرایند اجرا	
نتایج روش داده بنیاد	تبدیل سیاست گذاری ها و ضوابط آمایش سرزمین به زبان قابل فهم دستگاه های اجرایی و اسناد اجرایی کشور (به ویژه برنامه های پنج ساله توسعه و سند بودجه کل کشور)		
نتایج روش داده بنیاد	بسط گفتمانی آمایش سرزمین و تبدیل تحقق آن به یک مطالبه عمومی		
نتایج روش داده بنیاد	تدوین، تصویب و ابلاغ آیین نامه ها و بخشنامه های مورد نیاز و تکلیف شده	ملاحظات مرتبط با	
نتایج روش داده بنیاد	تعریف معیارها و شاخص های ارزیابی سنجش پذیر	فرایند نظارت	
نتایج پانل دلفی	پیش بینی سازوکار به روزآوری و بازنگری مشخص و کارآمد		

پس از شناسایی و تعریف مؤلفه ها و پروتکل های ارزیابی، اعضای پانل دلفی، در گام سوم وزن هریک از مؤلفه ها و سپس وزن پروتکل های ارزیابی را مطابق با جداول ۳ مشخص کردند:

جدول ۳. وزن مؤلفه های منتخب بر اساس نظرات پانل دلفی

ردیف	محورها	مؤلفه	وزن مؤلفه
۱	پیشاتدوین	ملاحظات مرتبط با سطح نظام حکمروایی	۱۵
۲		ملاحظات مرتبط با نظام برنامه ریزی	۱۳
۳		ملاحظات مرتبط با جریان آمایش سرزمین	۱۲
۴	در حین تدوین	سازوکار تدوین	۱۰
۵		کیفیت درونی سند	۴۰
۶	پساندین	ملاحظات مرتبط با فرایند تصویب	۳
۷		ملاحظات مرتبط با فرایند اجرا	۴
۸		ملاحظات مرتبط با فرایند نظارت	۳
		جمع	۱۰۰

این جدول به وضوح نشان از آن دارد که در فرایند تحقق‌پذیری، برخلاف تصور رایج که مرحله «پساتدوین»، اصلی-ترین مرحله تحقق‌پذیری به شمار می‌رود، ۹۰ درصد اهمیت مقوله تحقق‌پذیری به مرحله «پیشاتدوین» و «درحین تدوین» برمی‌گردد.

جدول ۴. وزن پروتکل‌های منتخب بر اساس نظرات پانل دلفی

وزن هر پروتکل	پروتکل‌های ارزیابی	وزن مؤلفه‌ها	مؤلفه‌ها	وزن محور	محور
۲	تلقی‌ها و نگرش مقامات ارشد کشور از نقش، جایگاه و اهمیت آمایش سرزمین				
۴	اعتقاد قلبی، اراده راستین و حمایت سیاسی و پشتیبانی حاکمیتی (مقامات و مدیران کشور) از آمایش سرزمین		ملاحظات مرتبط با سطح نظام حکمروایی		
۲	وجود الگوی توسعه یا نقشه‌راه توسعه ملی مورد اجماع (فرداست آمایش سرزمین)	۱۵			
۲	هماهنگی دولت، مجلس و سایر نهادهای ذی‌مدخل در توسعه سرزمین				
۴	وجود چارچوبی برای مدیریت تعارض منافع کنشگران و بازیگران توسعه سرزمینی				
۳	یکپارچگی و انسجام در نظام برنامه‌ریزی و مدیریت توسعه سرزمین				
۱	نقش و اقتدار سازمان برنامه و بودجه در نظام اداری-اجرایی کشور				
۱	وجود نظام آماری معتبر و دقیق				
۱	تعیین و اجماع بر استراتژی‌های کلان کشور (صنعتی، معدنی، کشاورزی و ...)			۴۰	پیشاتدوین
۱	خودآگاهی، دانش و باور بدنه نظام برنامه‌ریزی به پایبندی به آمایش سرزمین				
۲	تخصص و مهارت بدنه نظام برنامه‌ریزی کشور در خصوص مدیریت تعارض منافع در توسعه سرزمین و کاربست آمایش سرزمین در نظام تصمیم‌گیری کشور	۱۳	ملاحظات مرتبط با نظام برنامه-ریزی		
۲	میزان پایبندی دستگاه‌های اجرایی به رعایت ضوابط و خطوط کلی آمایش سرزمینی				
۱	میزان پایبندی بخش خصوصی و شبه‌دولتی به رعایت ضوابط و خطوط کلی آمایش سرزمینی				
۱	رعایت ملاحظات و خطوط کلی اسناد آمایش سرزمین در اسناد توسعه‌ای دستگاه‌های اجرایی				
۱	رعایت ملاحظات و خطوط کلی اسناد آمایش سرزمین در طرح‌های جامع و تفصیلی شهرها				

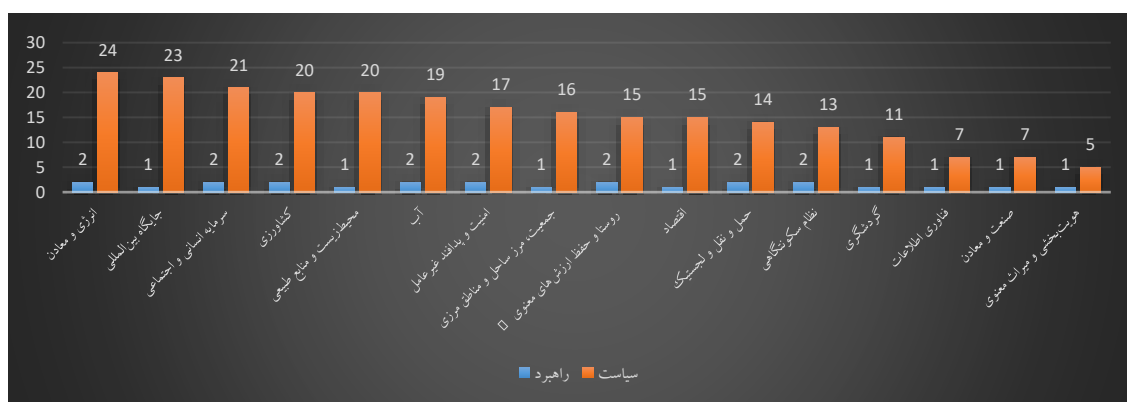
محور	وزن محور	مؤلفه‌ها	وزن مؤلفه‌ها	پروتنکل‌های ارزیابی	وزن هر پروتنکل
در حین تدوین	۱۲	ملاحظات مرتبط با جریان آمایش سرزمین	۱۲	برخورداری آمایش سرزمین از جایگاه تشکیلاتی مستقل، تأثیرگذار و دارای اختیارات و منابع موردنیاز	۴
				پی‌ریزی ساختاری- نهادهای آمایش سرزمین در سطوح مختلف ملی تا محلی (جایگاه آمایش سرزمین در سایر دستگاه‌های اجرایی، کارگروه آمایش سرزمین در استان‌ها و ...)	۳
				ثبات تشکیلاتی و مدیریتی آمایش سرزمین در نظام برنامه‌ریزی کشور	۲
				وجود قانون جامع آمایش سرزمین مستقل یا ادغام شده در سایر قوانین	۱٫۵
				تدوین و مبنا قراردادن یک سبک تحقق‌پذیری مشخص، مورداجماع و اثربخش با توجه به شرایط ایران	۱٫۵
	۱۰	سازوکار تدوین	۱۰	اجماع بر سر مفهوم واحد و انتظارات مشخص از آمایش سرزمین میان طیف-های مختلف (مقامات سیاسی، برنامه‌ریزان و کادر متخصص آمایش سرزمین/ سازمان برنامه و بودجه، دستگاه‌های اجرایی و بخش خصوصی و ...)	۳
				پی‌ریزی سازوکارهای مشارکت مؤثر کلیه دست‌اندرکاران و متولیان امور توسعه سرزمینی در فرایند تدوین	۳
				سازوکار و شیوه اجرایی مطالعات و استخراج اسناد	۳
				اجماع در خصوص حدتفصیل سند ملی و گام‌های موردنیاز برای اتصال آن به سطوح اجرایی‌تر	۱
				وجود چارچوب مفهومی و روش شناختی منطقی، کارآمد و اثربخش برای تدوین	۴
کیفیت درونی سند	۵۰			وجود مدل تلفیق منطقی، کارآمد و اثربخش	۴
				ابتناء بر مسئله‌شناسی صحیح از شرایط کشور در حوزه‌های مختلف	۳
				رعایت خطوط کلی اسناد فرادستی ازجمله قانون اساسی، سیاست‌های کلی نظام و بیانیه گام دوم انقلاب	۲
				توجه به اقتضائات عوامل و پیشران‌های تأثیرگذار بر توسعه سرزمین در سطوح بین‌المللی، ملی و محلی	۳
				(تغییر اقلیم، تحریم‌ها، تحولات فناورانه، حساسیت اقوام و اقلیت‌ها و ...)	
	۴۰	کیفیت درونی سند	۴۰	جامعیت در نظام موضوعات و سیاست‌گذاری و ضابطه‌گذاری	۴
				رعایت انسجام درونی، هماهنگی و تناسب میان اجزای برنامه (اهداف، راهبردها، سیاست‌ها و اقدامات)	۳
				میزان انعطاف‌پذیری در برابر سناریوهای توسعه فضایی تأثیرگذار	۲
				شفافیت، صراحت و اجتناب از کلی‌گویی و مبهم‌گویی	۳

وزن هر پروتکل	پروتکل‌های ارزیابی	وزن مؤلفه‌ها	مؤلفه‌ها	وزن محور	محور
۲	شفافیت در تعیین نقش، سهم، مأموریت و وظایف دست‌اندرکاران و کنشگران توسعه سرزمینی سطوح ملی و محلی (دولت، بخش خصوصی و ...)				
۱	هدف‌گذاری منسجم، واقعیت‌گرا و تحقق‌پذیر				
۴	نوآوری در سیاست‌گذاری‌ها و راه‌حل‌دهی‌ها				
۲	اثربخشی و کارآمدی سیاست‌گذاری‌های صورت‌گرفته				
۳	تشخیص و تبیین منطقی، کارآمد و اثربخش اولویت‌ها در اقدام				
۲	مشارکت مؤثر کلیه ذی‌نفعان و ذی‌مدخلان توسعه سرزمینی در فرایند بررسی و تصویب	۳	ملاحظات مرتبط با فرایند تصویب		
۱	جایگاه قانونی و الزام‌آور مرجع تصویب و ابلاغ سند (شورای عالی آمایش سرزمین)				
۱	فراهم‌سازی و پیاده‌سازی ملزومات سبک اجرای تعیین‌شده				
۱	گام‌بندی چگونگی تفصیلی ساختن و اتصال خط‌مشی‌گذاری‌های آمایش با سایر سطوح فرودست				
۱	تبدیل سیاست‌گذاری‌ها و ضوابط آمایش سرزمین به زبان قابل‌فهم دستگاه‌های اجرایی و اسناد اجرایی کشور (به‌ویژه برنامه‌های پنج‌ساله توسعه و سند بودجه کل کشور)	۴	ملاحظات مرتبط با فرایند اجرا	۱۰	سیاست‌گذاری
۱	بسط گفتمانی آمایش سرزمین و تبدیل تحقق آن به یک مطالبه عمومی				
۱	تدوین، تصویب و ابلاغ آئین‌نامه‌ها و بخشنامه‌های موردنیاز و تکلیف‌شده		ملاحظات مرتبط با فرایند نظارت		
۱	تعریف معیارها و شاخص‌های ارزیابی سنجش‌پذیر	۳			
۱	پیش‌بینی سازوکار به‌روزرسانی و بازنگری مشخص و کارآمد				

ماخذ: (نگارندگان، ۱۴۰۲)

مطابق با جدول ۴، پروتکل ارزیابی مرحله اول (پیشاتدوین) مبنی بر «وجود چارچوبی برای مدیریت تعارض منافع کنشگران و بازیگران توسعه سرزمینی» از بین ۴۷ پروتکل تعریف‌شده، بیشترین وزن را دارد. پیش از برگزاری پانل دوم دلفی، مطابق روش‌شناسی تبیین‌شده با حضور هفت نفر از اعضای پانل، یک بار به‌طور کامل سند ملی آمایش سرزمین مورد بررسی و مذاقه قرار گرفت. قبل از برگزاری جلسه، گزارش تحلیلی اولیه‌ای از چند موضوع مهم مرتبط با امتیازدهی پروتکل‌ها از جمله «رعایت خطوط کلی اسناد فرادستی نظیر قانون اساسی، سیاست‌های کلی نظام و بیانیه گام دوم انقلاب»، «جامعیت در نظام موضوعات و سیاست‌گذاری و ضابطه‌گذاری» و «نوآوری در سیاست‌گذاری‌ها و راه‌حل‌دهی‌ها» تدوین و پس از بررسی توسط اعضای پانل، اصلاح و نهایی گردید. همان‌طور که در جدول ۴ قابل تشخیص است، راهبردها و سیاست‌های سند ملی آمایش سرزمین از لحاظ مفهومی و عملکردی با محورها

و زیرمجموعه‌های سیاست‌های کلی آمایش سرزمین (ابلاغی مقام معظم رهبری در سال ۱۳۹۰) تناسب و تناظر لازم را دارد. علاوه بر این مطابق با مطالعات پشتیبان سند ملی آمایش سرزمین، راهبردها و سیاست‌های سند ملی آمایش سرزمین با سایر اسناد فرادست، ازجمله سیاست‌های کلی نظام در حوزه صنعت، کشاورزی، انرژی، جمعیت، اقتصاد مقاومتی و امثالهم و نیز بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی نیز دارای تناسب می‌باشد، هرچند میزان این تناسب و همراستایی برای اعضای پانل محل ابهام می‌باشد. در نمودار ۱ تنوع حوزه‌ها و موضوعات مطرح شده در سند ملی آمایش سرزمین بررسی و احصا گردید.

نمودار ۱. تعداد راهبردها و سیاست‌های سند ملی آمایش سرزمین

منبع: (نگارندگان، ۱۴۰۲)

همان‌طور که قابل ملاحظه است، حوزه «انرژی و معادن»، حوزه «جایگاه بین‌المللی» و حوزه «سرمایه انسانی و اجتماعی»، «محیط زیست و منابع طبیعی»، «کشاورزی»، «آب»، «امنیت و پدافند غیرعامل» و ... به ترتیب دارای بیشترین تعداد سیاست هستند. به منظور ارزیابی تطابق میزان توجه محتوای سند به اولویت‌ها و مسائل اساسی توسعه سرزمینی کشور، مطابق با جدول ۵، در پانل دوم دلفی فهرست مسائل، مشکلات و معضلات توسعه سرزمینی کشور از منظر اعضای پانل که هریک از متخصصان و صاحب‌نظران این حوزه به‌شمار می‌روند، استخراج و اولویت‌گذاری گردید. بررسی نتایج جدول ۷ با آنالیز حوزه‌بندی محتوای سند ملی آمایش سرزمین نشان از آن دارد که تقریباً (نه به‌طور کامل) سند ملی آمایش سرزمین، در حوزه محتوایی جهت‌گیری درستی درخصوص تشخیص مسائل و اولویت‌های کشور داشته است.

جدول ۵. فهرست مسائل و مشکلات توسعه سرزمینی کشور از منظر اعضای پانل و اولویت‌بندی آنها

اولویت	عناوین مسائل، مشکلات و معضلات سرزمینی کشور	ردیف
۱	بحران مدیریت منابع آبی کشور	۱
۱	بحران‌های زیست محیطی (گردوغبار، آلودگی‌ها و ...)	۲
۱	توسعه سواحل مکران	۳
۱	مسئله الگوی کشت	۴

ردیف	عناوین مسائل، مشکلات و معضلات سرزمینی کشور	اولویت
۵	مزیت منطقه‌ای کشور در حوزه ترانزیت بین‌الملل	۱
۶	توسعه و آبادانی مناطق مرزی	۱
۷	توسعه دریامحور	۱
۸	توسعه انرژی‌های نوتنوع بخشی به منابع انرژی مناطق مختلف کشور	۱
۹	توسعه مناطق محروم و کمتر توسعه یافته کشور	۱
۱۰	عدم تعادل‌ها و عدم توازن‌های منطقه‌ای	۱
۱۱	تغییرات غیرکارشناسی و مکرر تقسیمات کشوری	۱
۱۲	رهاشدگی و تعدد قلمروهای مستعد توسعه نیافته در کشور	۱
۱۳	تمرکززدایی از مناطق پرتراکم	۱
۱۴	انتقال پایتخت	۲
۱۵	تخلیه سکونتگاه‌های روستایی، شهرهای میانی و کوچک و تداوم مهاجرت به کلانشهرها	۲
۱۶	توسعه متوازن و متناسب با ظرفیت محور غرب و شرق	۲
۱۷	گسترش سکونتگاه‌های غیررسمی و حاشیه نشینی پیرامون کلانشهرها	۲
۱۸	احیای دریاچه ارومیه	۲
۱۹	وجود فرصت بالقوه تبادلات بین مرزی با ۱۵ کشور همسایه	۲
۲۰	ساماندهی مکانی - عملکردی مناطق آزاد و ویژه اقتصادی کشور در راستای توسعه صادرات	۳
۲۱	گسترش صنایع آب‌بر و انرژی‌بر در مناطق نامناسب	۳
۲۲	تأمین آب مورد نیاز بخش‌های مختلف (شیرین سازی آب دریا، انتقال آب، آب‌های ژرف و ...)	۳

در نمودار ۲، سیاست‌ها از منظر بدیع و نوآر بودن مطابق با چارچوب زیر مورد ارزیابی و اجماع اعضای پانل قرار گرفتند.

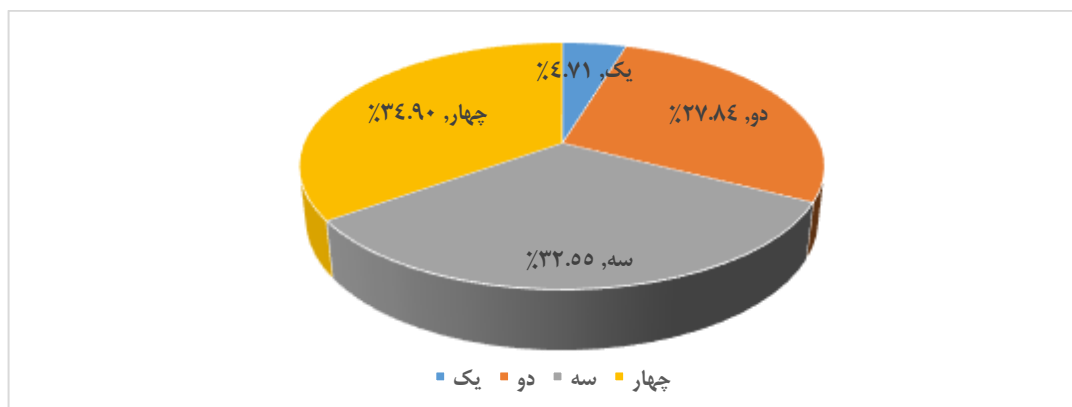
(۱) سیاستی جدید و تعیین کننده و تحول برانگیز

(۲) سیاست جدید ولی کم‌اثر

(۳) سیاستی تکراری و اجرا شده یا در حال اجرا

(۴) سیاستی تکراری و هیچ‌گاه به طور کامل اجرا نشده.

مطابق با نمودار پای چارت زیر نیز تحلیل سیاست‌ها به تفکیک چهار نوع سیاست تیپ بندی شده، نمایش داده شده است. همان‌طور که مشاهده می‌شود بر اساس نظرات اعضای پانل، تنها ۱۲ مورد یا پنج درصد سیاست‌های سند، از نوع سیاست‌های جدید، تعیین کننده و تحول برانگیز هستند، ۷۱ مورد یا ۲۸ درصد نیز جزء سیاست‌های جدید ولی کم‌اثر دسته بندی شدند. همچنین بیشترین سهم از تحلیل سیاست‌ها به سیاست‌های تکراری و در حال اجرا (۸۳ مورد یا ۳۲ درصد) و سیاست‌های تکراری و هیچ‌گاه اجرا نشده (۸۹ مورد یا ۳۵ درصد) اختصاص دارد.

نمودار ۲. تیپ بندی سیاست های سند ملی آمایش سرزمین

منبع: (نگارندگان، ۱۴۰۲)

پانل دلفی با حضور اعضا مبتنی بر امتیازدهی به پروتکل های ارزیابی به شرح جدول ۶ است:

جدول ۶. جدول ارزیابی امتیازهای اعضای پانل و خلاصه توضیحات درباره پروتکل های ارزیابی

امتیاز	میانگین امتیازی اعضای پانل					وزن پروتکل	پروتکل های ارزیابی	مؤلفه ها
	۵	۴	۳	۲	۱			
۳						۲	تلفی ها و نگرش مقامات ارشد کشور از نقش، جایگاه و اهمیت آمایش سرزمین	ملاحظات مرتبط با سطح نظام حکمروایی
۲						۴	اعتقاد قلبی، اراده راستین و حمایت سیاسی و پشتیبانی حاکمیتی (مقامات و مدیران کشور) از آمایش سرزمین	
۲						۲	وجود الگوی توسعه یا نقشه راه توسعه ملی مورد اجماع (فرادست آمایش سرزمین)	
۱						۲	هماهنگی دولت، مجلس و سایر نهادهای ذی مدخل در توسعه سرزمین	
۲						۴	وجود چارچوبی برای مدیریت تعارض منافع کنشگران و بازیگران توسعه سرزمینی	
۲						۳	یکپارچگی و انسجام در نظام برنامه ریزی و مدیریت توسعه سرزمین	ملاحظات مرتبط با نظام برنامه ریزی

امتیاز	میانگین امتیازی اعضای پانل					وزن پروتکل	پروتکل های ارزیابی	مؤلفه ها
	۵	۴	۳	۲	۱			
۲						۱	نقش و اقتدار سازمان برنامه و بودجه در نظام اداری - اجرایی کشور	ملاحظات مرتبط با جریان آمایش سرزمین
۲						۱	وجود نظام آماری معتبر و دقیق	
۲						۱	تعیین و اجماع بر استراتژی های کلان کشور (صنعتی، معدنی، کشاورزی و ...)	
۲						۱	خودآگاهی، دانش و باور بدنه نظام برنامه ریزی به پایبندی به آمایش سرزمین	
۲						۲	تخصص و مهارت بدنه نظام برنامه ریزی کشور در خصوص مدیریت تعارض منافع در توسعه سرزمین و کاربریست آمایش سرزمین در نظام تصمیم گیری کشور	
۱						۲	میزان پایبندی دستگاه های اجرایی به رعایت ضوابط و خطوط کلی آمایش سرزمینی	
۱						۱	میزان پایبندی بخش خصوصی و شبه دولتی به رعایت ضوابط و خطوط کلی آمایش سرزمینی	
۲						۱	رعایت ملاحظات و خطوط کلی اسناد آمایش سرزمین در اسناد توسعه ای دستگاه های اجرایی	
۲						۱	رعایت ملاحظات و خطوط کلی اسناد آمایش سرزمین در طرح های جامع و تفصیلی شهرها	
۲						۴	برخورداري آمایش سرزمین از جایگاه تشکیلاتی مستقل، تأثیرگذار و دارای اختیارات و منابع مورد نیاز	
۳						۳	پی ریزی ساختاری - نهادی آمایش سرزمین در سطوح مختلف ملی تا محلی (جایگاه آمایش سرزمین در سایر دستگاه های اجرایی، کارگروه آمایش سرزمین در استان ها و ...)	ملاحظات مرتبط با جریان آمایش سرزمین
۲						۲	ثبات تشکیلاتی و مدیریتی آمایش سرزمین در نظام برنامه ریزی کشور	
۱						۱٫۵	وجود قانون جامع آمایش سرزمین مستقل یا ادغام شده در سایر قوانین	

مؤلفه ها	پروتکل های ارزیابی	وزن پروتکل	میانگین امتیازی اعضای پانل					امتیاز
			۱	۲	۳	۴	۵	
سازوکار تدوین	تدوین و مینا قراردادن یک سبک تحقق پذیری مشخص، مورد اجماع و اثربخش با توجه به شرایط ایران	۱٫۵						۱
	اجماع بر سر مفهوم واحد و انتظارات مشخص از آمایش سرزمین میان طیف های مختلف (مقامات سیاسی، برنامه ریزان و کادر متخصص آمایش سرزمین/ سازمان برنامه و بودجه، دستگاه- های اجرایی و بخش خصوصی و ...)	۳						۲
	پی ریزی سازوکارهای مشارکت مؤثر کلیه دست اندرکاران و متولیان امور توسعه سرزمینی در فرایند تدوین	۳						۳
	سازوکار و شیوه اجرایی مطالعات و استخراج اسناد	۳						۲
	اجماع در خصوص حد تفصیل سند ملی و گام های مورد نیاز برای اتصال آن به سطوح اجرایی تر	۱						۲
	وجود چارچوب مفهومی و روش- شناختی منطقی، کارآمد و اثربخش برای تدوین	۴						۲
	وجود مدل تلفیق منطقی، کارآمد و اثربخش	۴						۲
	ابتناء بر مسئله شناسی صحیح از شرایط کشور در حوزه های مختلف	۳						۳
	رعایت خطوط کلی اسناد فرادستی از جمله قانون اساسی، سیاست- های کلی نظام و بیانیه گام دوم انقلاب	۲						۳
	توجه به اقتضائات عوامل و پیشران های تأثیرگذار بر توسعه سرزمین در سطوح بین المللی، ملی و محلی (تغییر اقلیم، تحریم ها، تحولات فناورانه، حساسیت اقوام و اقلیت- ها و ...)	۳						۲
کیفیت درونی سند	جامعیت در نظام موضوعات و سیاست گذاری و ضابطه گذاری	۴						۴

امتیاز	میانگین امتیازی اعضای پانل					وزن پروتکل	پروتکل‌های ارزیابی	مؤلفه‌ها
	۵	۴	۳	۲	۱			
۳						۳	رعایت انسجام درونی، هماهنگی و تناسب میان اجزای برنامه (اهداف، راهبردها، سیاست‌ها و اقدامات)	ملاحظات مرتبط با فرایند تصویب
۲						۲	میزان انعطاف‌پذیری در برابر سناریوهای توسعه فضایی تأثیرگذار	
۲						۳	شفافیت، صراحت و اجتناب از کلی‌گویی و مبهم‌گویی	
۲						۲	شفافیت در تعیین نقش، سهم، مأموریت و وظایف دست‌اندرکاران و کنشگران توسعه سرزمینی سطوح ملی و محلی (دولت، بخش خصوصی و ...)	
۴						۱	هدف‌گذاری منسجم، واقعیت‌گرا و تحقق‌پذیر	
۲						۴	نوآوری در سیاست‌گذاری‌ها و راه-حل‌دهی‌ها	
۳						۲	اثربخشی و کارآمدی سیاست-گذاری‌های صورت‌گرفته (رعایت سطح تفصیل متناسب و هم-پیوندی میان سیاست‌گذاری‌ها و ...)	
۱						۳	تشخیص و تبیین منطقی، کارآمد و اثربخش اولویت‌ها در اقدام	
۳						۲	مشارکت مؤثر کلیه ذی‌نفعان و ذی‌مدخلان توسعه سرزمینی در فرایند بررسی و تصویب	
۳						۱	جایگاه قانونی و الزام‌آور مرجع تصویب و ابلاغ سند (شورای عالی آمایش سرزمین)	
۱						۱	فراهم‌سازی و اجرای ملزومات سبک اجرای تعیین‌شده	ملاحظات مرتبط با فرایند اجرا
۲						۱	گام‌بندی چگونگی تفصیلی ساختن و اتصال خط‌مشی‌گذاری‌های آمایش با سایر سطوح فرودست	
۲						۱	تبدیل سیاست‌گذاری‌ها و ضوابط آمایش سرزمین به زبان قابل‌فهم دستگاه‌های اجرایی و اسناد اجرایی کشور (به‌ویژه برنامه‌های	

مؤلفه ها	پروتکل های ارزیابی	وزن پروتکل	میانگین امتیازی اعضای پانل					امتیاز
			۱	۲	۳	۴	۵	
ملاحظات مرتبط با فرایند نظارت	پنج ساله توسعه و سند بودجه کل کشور)							
	بسط گفتمانی آمایش سرزمین و تبدیل تحقق آن به یک مطالبه عمومی	۱						۲
	تدوین، تصویب و ابلاغ آیین نامه ها و بخشنامه های مورد نیاز و تکلیف شده	۱						۱
	تعریف معیارها و شاخص های ارزیابی سنجش پذیر	۱						۱
	پیش بینی سازوکار به روزآوری و بازنگری مشخص و کارآمد	۱						۱

منبع: (نگارندگان، ۱۴۰۲)

۵- نتیجه گیری و ارائه پیشنهاد های سیاستی

یکی از ابعاد مغفول مانده و کمتر مورد توجه در تمامی این چهار دور مطالعات سراسری، مسئله «تحقق پذیری» آن است؛ موضوعی که هنوز علی رغم اهمیت وافر آن، مفهوم روشن، درک پذیر و مورد اجماعی میان نخبگان، صاحب نظران، دست اندرکاران و متولیان امور ندارد و بررسی ادبیات موضوع در این فصل نیز نشان داد که این مقوله نسبتاً متأخر دارای ابهامات و کژتابی هایی میان گروه های مزبور است. این تصور که تحقق پذیری، مقوله ای معطوف به دوره پس از تهیه برنامه/ طرح/ سند است، تصویری اشتباه است. پایه و اساس تحقق پذیری برنامه ریزی، از دوره پیش از تهیه آن برنامه، آغاز شد و تا دوره پس از تصویب و ابلاغ برنامه نیز ادامه دارد. تحقق پذیری، دربرگیرنده طیف متنوعی از فرایندهای مرتبط با فعالیت آمایش سرزمین اعم از تدوین (برنامه نویسی)، تصویب، اجرا (پیاده سازی) و ارزیابی بوده و غفلت از آن از جمله مهم ترین گره گاه هایی است که سبب ناکارآمدی آمایش سرزمین در نظام برنامه ریزی کشور و به تبع آن تعمیق نابرابری ها و عدم تعادل های سرزمینی شده است.

به دلیل بخشی نگری ساختار برنامه ریزی و ضعف در پی ریزی های قانونی- نهادی آمایش سرزمین، تقریباً هیچ دستگاه دولتی و غیردولتی خود را موظف به رعایت خطوط کلی و باید و نبایدهای آمایش سرزمین نمی داند. در نتیجه مدیران اجرایی که مجریان سیاست ها هستند بیش از آنکه بر رعایت ضوابط و خطوط کلی آمایش سرزمینی مقید باشند به سیاست های کوتاه مدت برای حل مشکلات توده مردم و عجله برای ارائه نتایج ملموس قابل شمارش یا برای حفظ جایگاهشان، به تأمین رضایت گروه سیاسی حامی خود و تقویت آن می پردازند. به عبارتی نبود نگاه فرابخشی و توجه صرف دستگاه ها به صلاح بخش خود، فعالیت های رقابت آمیز با سایر دستگاه ها و برخی گرایش های محلی و منطقه ای، در بسیاری از اوقات با اجرای خط مشی های کلان متعارض است. علاوه بر این گروه ها و نهادهای خصوصی مختلف جامعه که به نوعی متأثر از اجرای آمایش هستند، از عوامل مؤثر بر اجرا محسوب می شوند که جلب حمایت آنها نیاز به گفتمان سازی دارد و باید بین این گروه ها و

اجراکنندگان آمایش سرزمین، ارتباط مؤثری برقرار شود؛ این در شرایطی است که گروه‌های تحت تأثیر آمایش سرزمین نیز دارای تضاد منافع در عرصه اجرا هستند؛ لذا این مسئله باید مورد توجه قرار گیرد که فعالان مختلف جامعه و بخش‌های مختلف حکومتی در مسیر تدوین و اجرای آمایش، سعی در اعمال نفوذ بر خط‌مشی‌گذاران و مجریان خواهند کرد. ضمن آنکه با توجه به پایین‌دنبودن بخش‌های دولتی که مسئولیت صدور مجوزها را برعهده دارند، طبیعتاً بخش خصوصی نیز که در مرحله صدور مجوز با بخش دولتی سروکار دارد، پابندی قابل‌قبولی به رعایت ضوابط و جهت‌گیری‌های آمایش سرزمینی ندارد.

تحقق‌پذیری برنامه‌ریزی به‌طور کلی با دو کلان معیار «اثربخشی»^۱ و «کارایی»^۲ تعریف می‌شود. «اثربخشی» یعنی اینکه تا چه حد یک طرح یا یک پروژه به اهداف خود دست یافته و «کارایی» نیز با تناسب میان ورودی و خروجی یک طرح یا نسبت منابع صرف شده و نتیجه حاصله، سروکار دارد. تحقق‌پذیری با توجه به گستردگی طیف مفهومی آن دربرگیرنده الزامات و ملاحظات متعددی ازجمله کیفیت برنامه‌نویسی، موفقیت نهاد برنامه‌ریزی در شناسایی درست منافع عمومی، پی‌ریزی سازوکارهای مشارکت عمومی در فرایندهای مختلف برنامه‌ریزی، توانایی دولت به‌طور اعم و برنامه‌ریزان به‌طور اخص در آشتی‌دادن و گره‌زدن منافع عمومی و خصوصی در بستر فضای سرزمینی، وجود پیوستار مناسب و سنجیده درون برنامه از بخش اهداف تا اقدامات، اجتناب برنامه از پیچیدگی‌های غیرضرور و جامع‌نگری افراطی در مرحله تجویز، سازگاری درونی و نبود تعارض یا تناقض میان بخش‌های مختلف برنامه و ... می‌باشد. بر همین اساس عوامل و الزامات مؤثر «تحقق‌پذیری» را باید در سه مرحله اصلی فعالیت برنامه‌ریزی (پیش از تدوین برنامه، تدوین برنامه و پس از تدوین برنامه) بررسی کرد.

پس از برگزاری پانل دوم دلفی و تحلیل و ارزیابی سند ملی آمایش سرزمین بر اساس پروتکل‌های ارزیابی نهایی شده، میانگین امتیازی اعضای پانل مطابق با جدول ۶ تعیین گردید. در مرحله آخر، امتیاز نهایی محاسبه شد که این امتیاز معادل ۲/۱۶ تعیین گردید. این امتیاز، نشان‌دهنده آن است که سند ملی آمایش سرزمین از منظر الزامات تحقق‌پذیری - در هر سه ساحت پیشاتدوین، تدوین و پساتدوین - در طیف لیکرت حائز نمره «ضعیف» می‌گردد. اگر بخواهیم با جزئیات بیشتری این ارزیابی را تحلیل کنیم، می‌توان گفت در ساحت «پیشاتدوین»، نمره ارزیابی حاصل آمده ۱/۹ است که از میانگین مجموع کمتر است و در ساحت «تدوین» این نمره ۲/۴ می‌باشد که از میانگین، بالاتر است و نیز در ساحت «پساتدوین» نمره حاصل آمده ۱/۹ است. تحلیل این نمرات نشان از آن دارد که بیشترین نارسایی و اختلال در فراهم‌سازی الزامات تحقق‌پذیری آمایش سرزمین برخلاف تصور رایج، در حوزه پیشاتدوین و پساتدوین قرار دارد. جایی که مقدمات و معقومات مربوط به تحقق‌پذیری سند ملی آمایش سرزمین موردتوجه قرار نگرفته است.

در پایان پیشنهاد می‌شود مبتنی بر الزامات شناسایی شده در قالب این پژوهش، مرجع متولی آمایش سرزمین، یعنی سازمان برنامه و بودجه کشور نسبت به تدوین «**قانون جامع آمایش سرزمین**» که تبیین‌کننده جایگاه آمایش سرزمین در نظام برنامه‌ریزی و مدیریت کشور و نیز تنظیم‌کننده روابط میان ارکان و اجزای نظام برنامه‌ریزی در رعایت خطوط کلی و رهنمودهای آمایش سرزمین در برنامه‌ریزی و بودجه‌ریزی است، اهتمام ورزد تا آمایش سرزمین از طریق بسترسازی نهادی و تقویت بنیان‌های قاعده‌گذاری و نقش تنظیم‌گری آن در هماهنگی بین‌بخشی - بین منطقه‌ای در مسیر تحقق‌پذیری واقعی قرار گیرد.

1. Effectiveness
2. Efficiency

منابع

منابع داخلی

- ابراهیمی، رضا (۱۳۹۵). تحلیل انتقادی و آسیب‌شناسی برنامه‌های آمایش در ایران، نشر الگوی پیشرفت، سلسله تک‌نگاشت‌های الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت، تهران.
- ابراهیم‌زاده، عیسی (۱۳۸۹). آمایش سرزمین و برنامه‌ریزی محیطی در جنوب شرق ایران، چاپ اول، تهران: اطلاعات.
- اکبری، یونس؛ ایمانی جاجرمی، حسن؛ رستمعلی‌زاده، ولی‌الله (۱۳۹۵). تحلیل و بررسی موانع آمایش سرزمین در ایران، فصلنامه سیاست‌نامه علم و فناوری، ۶(۳)، ۵-۱۳.
- توفیق، فیروز (۱۳۸۴). آمایش سرزمین: تجربه جهانی و انطباق آن با وضع ایران، انتشارات مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران، تهران.
- توفیق، فیروز (۱۳۹۱). برنامه‌ریزی در ایران و چشم‌انداز آینده آن، مؤسسه عالی آموزش و پژوهش مدیریت و برنامه‌ریزی، تهران.
- توفیق، فیروز (۱۳۹۳). تاریخچه کوتاهی از آمایش سرزمین در ایران و جهان، ویژه‌نامه آمایش سرزمین جامعه مهندسين مشاور، تهران.
- ذاکری، زهرا (۱۳۹۷) واکاوی عملکرد دولت در ارتباط با تهیه اسناد آمایش سرزمین، مجموعه مطالعات منطقه‌ای و آمایش سرزمین در ایران (۴)، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، تهران.
- میرمحمدی، سید محمد؛ کاظمیان، غلامرضا و رضایی، سجاد (۱۴۰۰). الزامات پیاده‌سازی آمایش سرزمین در فرایند مدیریت و توسعه کشور، فصلنامه سیاست‌های راهبردی و کلان، ۹(۲)، ۳۶۱-۳۸۲.
- سند ملی آمایش سرزمین (۱۳۹۹). شورای عالی آمایش سرزمین.
- فولادی، محمدحسن (۱۳۸۳). مستندات سیاست‌های کلی آمایش سرزمین، تهران: انتشارات مجمع تشخیص مصلحت نظام.
- فولادی، محمدحسن (۱۳۹۳). برنامه ششم و آمایش سرزمین، ویژه‌نامه آمایش سرزمین جامعه مهندسين مشاور، تهران.
- مؤمنی‌راد، اکبر؛ علی‌آبادی، خدیجه؛ فردانش، هاشم؛ مزینی، ناصر (۱۳۹۲). تحلیل محتوای کیفی در آئین پژوهش: ماهیت، مراحل و اعتبار نتایج، فصلنامه اندازه‌گیری تربیتی، ۴(۱۴)، ۱۸۷-۲۲۱.
- رضایی، ناصر؛ ماجدی، حمید؛ زرآبادی، زهراسادات و ذبیحی، حسین (۱۳۹۷). تبیین نقش عوامل مؤثر بر تحقق‌پذیری طرح‌های توسعه شهری (مطالعه موردی: شهر شیراز)، نشریه پژوهش و برنامه‌ریزی شهری، ۹(۳۴)، ۴۷-۵۸.

منابع خارجی

- Allmendinger P. (2002): *Planning Theory*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire: Palgrave
- Alterman, R., & Hill, M (1978): Implementation of urban land use plans. *Journal of the American Institute of Planners*, 44(3), 274-285.
- Barras R, Broadbent TA. (1979): *The Analysis in the English Structure Plans*, US (16), 1.
- Behn, R.D. (1980): Why Murphy Was Right? *Policy Analysis*, 6, 361-363
- Berke P R, Godschalk D R and Kaiser E J. (2006): *Urban Land Use Planning*, fifth edition. Urbana, IL: University of Illinois Press
- Brody, S D and Highfield, W E (2005): Does planning work? Testing the implementation of local environmental planning in Florida. *Journal of the American Planning Association*, 71(2): 159-175.
- Burby R, May P, Paterson R. (1998): Improving compliance with regulations: choices and outcomes for local government, *Journal of the American Planning Association*, 64, 324 – 334.
- Calkins H W (1979): The planning monitor: an accountability theory of plan evaluation. *Environment and Planning*, 11(7), 745-758.

- Dalton, J., Elias, M., Wandersman, A. (2007): *Community Psychology: Linking Individuals and Communities*. (2nd Ed), Belmont, CA: Wadsworth.
- Garcia Zamon, Claude Jean (1996): Obstacles to public policy implementation in the third world, *Advance in Developmental policy studies*, 1, by Jai Press Inc.
- Hansen, N. (1968). *French regional planning*, Indiana University Press, USA.
- Healey, P. (2006): *Collaborative Planning; Shaping Places in Fragmented Societies*, 2.
- Hersperger, A. H., Oliveira, E., Pagliarin, S., Palka, G., Verburg, P., Bolliger, J., & Grădinaru, S. (2018): Urban land-use change: The role of strategic spatial planning. *Global Environmental Change*, 51, 32-42.
- Khoury, Zaki B (1996): Implementing the New Urban Agenda: The Case of Ismailia, Egypt, *Environment & Urbanization*, 8(1).
- Lewis J, Flynn R. (1979): The Implementation of Urban and Regional Planning Policies. *Policy and Politics*, 7(2):123-142.
- Mastop H and Faludi A (1997): Evaluation of strategic plans: the performance principle. *Environment and Planning B: Planning and Design*, 24, 815-832.
- Mclaughlin, M (1976): *Implementation as mutual adaptation in Walter Williams*, Richard Elmore, eds., Social Program Implementation, New York. Academic Press
- Norton, R (2005): More and better local planning, A state-mandated local planning in Coastal North Carolina” *Journal of the American Planning Association*, 71(1), 55-71.
- Pressman J L and Wildavsky A (1973): *Implementation: How Great Expectations in Washington Are Dashed in Oakland*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Stefanović. N, Josimović. B, Danilović Hristić. N (2018): *Models of Implementation of Spatial Plans: Theoretical Approach and Case Studies for Spatial Plans for Special Purpose Area*, Chapter 4 of An Overview of Urban and Regional Planning, p 59- 81
- Talen, E (1996): Do plans get implemented? A review of evaluation in planning. *Journal of Planning Literature*, 10(3), 248-259.
- Talen, E (1997): Success, failure, and conformance: An alternative approach to planning evaluation, *Environment and Planning B: Planning and Design*, 24(4), 573-587.